

URBANIZAREA DOBROGEI ROMANE

RADU FLORESCU

1. PREMISE TEORETICE

1.1. Discuția care urmează are drept obiect *urbanizarea romană* a Dobrogei, adică a zonei dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, inclusă în antichitatea romană în provincia Moesia Inferior. Aceasta reprezintă un proces istoric constituind un aspect al celui mai amplu, de romanizare. Romanizarea începe odată cu transformarea în provincie romană a acestei părți de teritoriu dacic și, în timp, capătă aspectul de proces de etnogenază a românilor; limita lui superioară nu poate fi stabilită cu tot atâta claritate, pentru că între starea inițială de daco-romani — respectiv moeso-romani și aceea finală de români, poate fi sesizată altă stare intermediară de daco-romanici — respectiv moeso-romanici. Aceasta se formează la nivele cronologice și în condiții diferite pe întreg cuprinsul teritoriului dacic, iar discuția acestui proces complex depășește cadrul articolului de față. În ceea ce privește teritoriul dacic se înțelege prin acest termen acea zonă geografică pe care s-au constituit provinciile ale Imperiului roman și care a fost cucerită de acesta din urmă de la daci sau geți.

1.2. În general, în cele ce urmează, prin proces de urbanizare, se înțelege acel proces istoric în cursul căruia ansamblul așezărilor de pe un teritoriu dat capătă o formă complexă, ierarhizată și diversificată funcțional, conformă modelului general definit de André Leroi-Gourhan¹. Potrivit acestui model, într-un moment caracteristic al procesului de urbanizare, teritoriul considerat apare dominat de un centru important, economic, social, politic-administrativ, religios și militar — o capitală². În jurul acestei capitale gravitează alte centre, de importanță locală, orașe sau țiguri; la rîndul lor acestea polarizează activitatea așezărilor rurale, mai mari sau mai mici, mai compacte sau mai dispersate. În raport de mărime și importanță, într-o asemenea rețea urbană, toate așezările sînt caracterizate printr-o stratificare, mai complexă sau mai simplă și prin diversificarea funcțională a ariei lor, distingîndu-se zone publice și private, zone de cult, zone administrative, comerciale, meșteșugărești, ș.a., de asemenea, mai mult sau mai puțin accentuate.

¹ André Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvîntul*. București, 1983, vol. 2. p. 135 — 164

² André Leroi Gourhan, *ibidem*

1.3. Specialiștii în antichități au elaborat, încă de mult, un model de oraș specific, adecvat societății antice, cunoscut sub denumirile autentice de *polis*, *civitas*, *municipium* — modelul municipal. Construit pe baza izvoarelor literare, mai ales a celor cu caracter juridic, acest model se corelează perfect cu acela general amintit anterior. Descoperirile mai noi — arheologice și epigrafice — au detaliat și circumstanțiat acest model, determinând apariția a numeroase variante regionale și locale. La nivelul cel mai general „cetatea antică” este un oraș-stat constituit din cetățeni liberi, bucurându-se de „libertas” — autonomie deplină internă și externă — conducându-se singur și folosind un teritoriu propriu având aceeași condiție ca și așezarea urbană propriu-zisă, care, de altfel, este capitala și cel mai însemnat centru dintre mai multe care structurează teritoriul.

Perioada în care se dezvoltă procesul de urbanizare romană în provinciile dacice este caracterizată de modificări importante ale modelului „cetății antice”. Încă de la crearea statelor elenistice, *polis*-ul grecesc pierduse autonomia externă³. Roma construise imperiul ei ca pe o ierarhie de cetăți, bucurându-se de autonomie internă largă. În cadrul acestei ierarhii dăinuia o mare varietate de condiții juridice — atât de principiu cât și locale. Momentul când teritoriile dacice sînt transformate în provincii este marcat, pe de o parte, de începutul pierderii autonomiei interne a orașelor, pe de alta, sincron și corelat, de începerea ștergerii acestei diversificări⁴, mai degrabă formale din punct de vedere politic, dar importantă pe plan cultural. În sfîrșit, provincia Dacia fiind printre ultimile create, toate mecanismele de asimilare folosite de Imperiu — colonizare, urbanizare, romanizare — atinseseră forme optimizate funcțional. În acest context, procesul de urbanizare romană a provinciilor dacice apare mai degrabă, ca unul de integrare a teritoriilor și comunităților nou cucerite în acel mare sistem teritorial, structurat pe o ierarhie de orașe, care era Imperiul roman și nu ca unul de dezvoltare a unei rețele de orașe-state autonome.

1.4. Corelativ conceptului de *teritoriu dacic*, prin provincia Dacia și, corespunzător, Moesia inferior, se înțeleg ariile geografice delimitate de Ptolemeu ca aparținînd acestor provincii, chiar dacă aceasta contravine opiniei general acceptate ca urmare a argumentării lui Pârvan⁵. În această viziune, problema urbanizării apare mai complexă și mai dificilă dar, poate mai interesantă și mai fecundă.

2. PREMISELE ISTORICE. FORME DE URBANIZARE ANTERIOARE ROMANILOR

2.1. Cucerirea teritoriilor dacice de către romani este un proces de oarecare durată. În cursul desfășurării lui, romanii au pătruns în diferitele zone dacice la date diferite și în condiții care au variat. În consecință și organizarea politică și administrativă a noilor cuceriri a îmbrăcat forme diverse, cu caracter local, modificîndu-se în timp, o dată cu întregul sistem.

Cel mai vechi contact dintre romani și geți datează din anii 73—71 î.e.n. cînd M. Licinius Lucullus conduce o campanie împotriva moesilor —

³ A.B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 35

⁴ Joachim Marquardt, *Organisation de l'Empire romain*. Paris, Ernest Thorin, 1889, p. 114—115; cf. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 40

⁵ V. Pârvan, *Getica*. București, 1982, p. 249/148—251/149 și p. 203—205; cf. R. Florescu *Grașițele Daciei după Ptolemeu*, Drobeta 5 (sub tipar)

pe care izvoarele îi identifică cu geții — pe care-i învinge și stabilește cu ei, tot după izvoare, legături de alianță.⁶ Generată de implicarea moesilor și a altor neamuri de pe coasta de vest a Mării Negre în conflictul dintre romani și Mithridate VI al Pontului, această campanie a afectat și cetățile grecești, care, ulterior servesc drept baze trupelor romane operând în zonă, deci apar în relație de dependență față de romani (*civitates stipendiariae*)⁷. Deși acest sistem de relații romano-moesico-grecești nu a durat decât zece ani — pînă la răscoala moesilor, nu a cetăților grecești, împotriva proconsulului Macedoniei Caius Antonius Hybrida⁸ — a avut calitatea de a statornici nu numai raporturile dintre Imperiu și localnici, ci și statutul formațiilor politice ale acestora din urmă, a căror suveranitate teoretică era recunoscută prin însăși faptul integrării lor în sistemul de alianțe. Faptul că izvoarele folosesc termenul plural *moesi*⁹ arată că, în concepția romanilor, partenerii lor erau considerați ca o *civitas*, sau ca un ansamblu de cetăți. Acest fapt prefigurează un anumit aspect al politicii romane de urbanizare în Moesia.

⁶ Apian, *Iliria*, 29, 84; Florus, *Război cu tracii* X, 39, III, 4, 1; Pliniu, N.H. XXXIV, 7 (18), 39; IV, 13 (27), 92; Titus Livius, CIII; Strabo, VII, 6, 1, (C. 318); Servius, *in Aen.* VII, 604; Sallustiu, *Istorii*, IV, 18.

⁷ Apollonia a fost ocupată și prădată — Pliniu, N.H. IV, 13 (27), 92; Apian, *Iliria*, 29, 84; Strabon, VII, 6, 1, (C. 318) La Dionysopolis cîțiva ani mai tîrziu, proconsulul Caius Antonius Hybrida, țerencează cu trupele IGR, I, 13, 15—17; lîngă Histria este învins de aliații răscolii; este evident că Histria nu era printre aliații și constituia baza lui Hybrida — Dio Cassius, XXXVIII, 10, 1. Este posibil ca, în aceste împrejurări, Callatis să fi făcut cauză separată, de unde încheierea unui *foedus*, binecunoscut — SAUCIUC — SAVEANU Theophile, *Callaris IV*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 456—458. Încercarea de a data mai tîrziu de jumătatea sec. I î.e.n. monumentul, se lovește irefutabil de arhaismul limbii latine folosite. Cf. Scarlat Lambrino, CRAI, 1933, p. 278—288.

⁸ Un singur izvor Cassius, Dio XXXVIII, 10, 1—3, dă unele detalii cu privire la episodul avînd drept erou pe Antonius Hybrida. Textul distinge trei aspecte: Hybrida a nemulțumit pe aliații din Moesia (ca și pe dardani, din Macedonia), precum și pe supuși; a fost învins „lîngă cetatea Histricienilor”: l-au învins bastarnii veniți în ajutorul acestora. Două probleme sînt de clarificat. Pe cine desemnează demonstrativul „acestora”: pe cine desemnează termenii de aliați și cei de supuși. Pentru prima problemă pare afară de îndoială că „aliații” adică subiectul logic, constituie corelativul lui „acestora.” Problema identificării aliaților este însă mai complicată. Încă de la mijlocul secolului trecut Mommsen (*Römische Geschichte*, V, p. 11. n. 1) considera că „aliații” sînt cetățile grecești din Pontul stîng. Dacă calificativul ar putea fi admis pentru Callatis, pentru celelalte cetăți nu există nici un temei de a-l admite, iar pentru Apollonia, există chiar o indicație contrară — cetatea a fost cucerită și prădată de Lucullus (cf. mai sus nr. 7). În context „aliații” sînt echivalenți ca valoare semantică și simetrici, din punct de vedere al structurii logice a frazajului, cu dardanii. Dacă se lărgeste referința la întreg contextul istoric, apare clar că, pe de o parte Lucullus se luptă cu o ccație în care locul principal îl au moesii; el ajunge pînă la Istru „unde sînt cele șase orașe vecine cu moesii”. În general toate izvoarele vorbesc despre moesi și tracii ca învinși de Lucullus. (v. mai sus, n. 7) Cit despre cetățile grecești, cu excepția lui Eutropius, care face distincția între Apollonia — dărimată și celelalte care sînt numai *loati*, așa dar predate, toate celelalte izvoare vorbesc despre *șaful* Apolloniei. Trebuie remarcat că atît în vremea evenimentelor despre care este vorba, cît și în vremea contemporană autorilor celor mai timpurii care ne păstrează amintirea evenimentelor, termenul de Pontul stîng pentru desemnarea cetăților de pe litoralul de vest al Mării Negre, era deja în circulație (Strabo, VII, 7, 1 (C. 320) XII 3, 2) așa încît este greu de crezut că din confuzie, sau prin contragere, Cassius Dio a desemnat pe geți prin expresia „aliații din Moesia”. În ceea ce privește cea de a doua expediție însemnată, aceea a lui Crassus, și aceasta este îndreptată împotriva bastarnilor și *moecilor*, dar pe traseu sînt supuse și orașele grecești. De altfel, starea economică și militară a acestora — cel puțin a celor din nord — nu le-ar fi îngăduit nici măcar visul unei împotrîviri. Pentru asigurarea unor operații de poliție, grecii de la Histria plătesc pentru a primi mercenari de la regele Rhemaxos iar ca să aibă liniște dau tribut regelui Zamoldegeios și aceasta într-o vreme mai prosperă decît jumătatea secolului I î.e.n. (cf. D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 186—221). Rămîne așadar mai probabil că aliații din Moesia erau moesii înșiși.

⁹ Apian, *Iliria*, 29, 84; 30, 85—88; unde apare ca subunitate a Iliricului; Florus, *Bellum moesicum*, II, 26; IV 12, 13; Servius, *Aen.* VII 604, Sallustiu, IV, 18.

În perioada ce urmează revoltei moesilor împotriva lui Caius Antonius Hybrida, sistemul de raporturi politice instaurat de Lucullus la Gurile Dunării, cunoaște o eclipsă și modificări importante. Nici o mențiune din izvoare nu ne permite să afirmăm că și cetățile grecești din Pontul stîng s-au revoltat împotriva proconsulului roman¹⁰. Este probabil că raporturile juridico-politice dintre romani și acestea și-au păstrat, teoretic, valabilitatea dar au căzut în desuetudine. Intercesiunea cetății Dionysopolis între regele Burebista și romani — recte Pompei — prin reprezentantul ei Acornion, ar indica tocmai existența unor relații facile între această cetate și puterea din sudul Balcanilor.¹¹ Moesii, în schimb, apar încă de la început orientați către alt sistem de alianțe și anume cu o formație politico-militară de dincolo de Dunăre, desemnată de izvoarele romane sub numele de bastarni.¹² În această perspectivă, pătrunderea regelui Burebista în spațiul dintre Dunăre și Mare și integrarea acestuia din urmă în marele stat dacic apare ca o continuare firească. Analiza izvoarelor — literare, epigrafice și arheologice — nu permite să se afirme nici că cetățile grecești din Dobrogea ar fi opus rezistență instaurării autorității lui Burebista asupra lor, nici că ar fi suferit un asediu și consecințele neplăcute ale unei astfel de operații militare.¹³ Lipsa unei forțe militare corespunzătoare în aceste cetăți face puțin probabilă rezistența lor față de regele dac.¹⁴ Informația clară din decretul lui Acornion¹⁵, după care se înscriu pe linia unei îndelungate tradiții ale cetăților grecești de la Gurile Dunării¹⁶, face plauzibilă o integrare pașnică a acestora în statul lui Burebista. Din punctul de vedere al problemei în discuție, esențial este faptul că cetățile grecești își păstrează individualitatea și o relativă autonomie în cadrul statului dac. Este probabil că și celelalte formații politice din Moesia și de la Dunăre nu s-au topit în cadrul unor noi structuri politico-administrative ci au supraviețuit ca părți distincte ale marelui regat. Acesta pare să fi fost cazul general dacă se ia în considerare faptul că după

¹⁰ Conf. mai sus n. 8.

¹¹ IGBR, I: nr. 13, 33—37.

¹² Dintre cetățile de pe malul de vest al Mării Negre știm precis că Mesembria a avut lupte cu marele rege dac, iar Dionysopolis i-a fost aliată. (IGBR I: 13 și 373). Textele izvoarelor literare sînt lipsite de detalii și precizări. Dîcn Christostomul d.e. amintește că în jurul datei de 55 î.e.n. Olbia a fost „luată” de geți, împreună cu celelalte cetăți din Pontul stîng. S-a văzut că Dionysopolis s-a aliat de bună voie lui Burebista, de unde rezultă tocmai lipsa de precizie și circumstanțiere ale textului lui Dio Christostomul. Cu acest eveniment au fost asociate mai multe mărturii epigrafice imprecis situate în sec. I î.e.n.: decretul pentru Aristogoras fiul lui Apatourios de la Histria (Pippidi, *loc. cit.*, p. 270—286, cf. Alexandra Ștefan — St. Cl., 13, 1971, p. 28—45 mai ales pl I, II, III) lista de preoți de la Odessos — IGBR, 1 46, care este mai verosimil din vremea împăratului Tiberiu: decretul privind paza orașului de la Tomis — I. Soian, *Tomitana*, București, 1962 p. 78—90 cf. Em. Condurachi, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 515—523 care o asociază cu luptele tomitanilor împotriva lui Burebista și D.M., Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 283 n. 72, care respinge cu hotărîre orice asociere a evenimentelor de la Tomis menționate de decretul amintit cu raporturile Tomisului cu Burebista, dar nu bagă de seamă că argumentul pe care se întemeiază: „din pricina lipsei de raport între gravitatea pericolului și modicitatea mijloacelor de a-l evita”.

constituie un semnal important pentru întreaga problemă a relațiilor cetăților grecești din Pontul Stîng cu suveranii autohtoni în această vreme de sfîrșit a elenismului, cînd tocmai forțele militare și mijloacele de apărare ale cetăților grecești, clar deficitare, le pun în imposibilitatea de a susține o politică externă proprie, independentă. În sfîrșit inscripția lui Metocos al lui Tarulus de la Apollonia, IGBR, 1,400, ca și aceea a armatorului callatian (AEM VI, 1882, p. 10 nr. 16) sînt datate de Mihailov (IGBR, *loc. cit.*) și de Pippidi mult mai tîrziu decît vremea lui Burebista (Pippidi, DID I, p. 277 n. 49 p. 284 nr. 73).

¹⁴ Cf. mai sus n. 8 și 13, pasajele privind Histria, respectiv Tomis.

¹⁵ Cf. mai sus n. 11.

¹⁶ Cf. ISM 1 : 8 (Zamoldegikos), 12 (Dioskourides fiul lui Strouthion), 15 (Rhemaxos) precum și 16, 53; Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia* 1, 1924 p. 139 (Cotys al lui Rhocmetalces).

mărturia izvoarelor literare, după moartea lui Burebista regatul său s-a împărțit în patru sau cinci formații mai mici¹⁷, și că tot patru sau cinci — sînt și centrele de emisiune ale monedei dacice, anterioare reformei monetare a lui Burebista care a generalizat emisiunea de denari (imitații) romani¹⁸. Este remarcabil paralelismul cu situația din Dobrogea, unde apar trei formații politice în calitate de moștenitoare ale regatului lui Burebista, respectiv regatele lui Roles, Dapyx și Zyraxes. Coincidența celor trei regate moștenitoare ale lui Burebista cu cele trei etnonime cunoscute de Ptolemeu în Dobrogea — coincidență nu numai de situație ci și geografică¹⁹ — ar putea să nu fie întâmplătoare, chiar dacă în epocă romană mai apar și alte formații de tip *civitates* în zonă²⁰.

Moartea lui Burebista a deschis o perioadă de fărîmîtare și de dispute intestinale pentru moștenirea marelui rege. Formațiile locale făcînd încă parte nominal din regatul dacic, dar dispunînd de o largă autonomie, fac propria lor politică. În Dobrogea, în timp ce unii, reușiți într-o coaliție războinică în jurul regelui bastarn, reiau activitățile militar-prădalnice, alții — cetățile grecești și regatele sudice, se orientează către alianța cu romanii de natură să le asigure o dezvoltare normală și o economie înfloritoare. Expediția lui Crassus din 27 î.e.n. dezagregă coaliția războinică din nordul Dobrogei și îi izolează pe bastarni, zăgăzuieste activitățile prădalnice, impune din nou autoritatea romană și organizează autoapărarea noilor supuși într-o manieră romană. În acest scop crează două comandamente *Praefectura Orae Maritimae* și *Praefectura civitatum Moesiae et Treballiae*.²¹ Importanța acestor măsuri din punctul de vedere al discuției prezente este că permite precizarea ipotetică a regimului cetăților grecești, pe de o parte, pe de alta pe cel al teritoriilor și populațiilor din interiorul Moesiei. În primul caz, este clar că cetățile grecești au căpătat statut de *civitates stipendiariae*, pentru că doar în această calitate puteau fi supuse unui comandament militar roman cu caracter permanent.²² O inscripție fragmentară recent descoperită la Callatis, pare să ateste existența acolo a unei garnizoane romane²³, așa dar pierderea calității de *civitas foederata*, cîștigată în urma campaniei lui Lucullus.²⁴ În cel de al doilea caz, subordonarea unui comandament a cetăților moesice și triballice coincide cu situația lor de supuse prin luptă. Paralelismul soluțiilor — *praefecturi* — în ambele cazuri este un argument pentru paralelismul de statut juridic.

Odată cu constituirea provinciei Moesia, teritoriul dintre Balcani, Dunăre, râul Ciubrița și Mare a fost transformat într-un regat clientelar, guvernat de o dinastie din rîndul tracilor sapaiei²⁵. În cadrul noii formații politice, vechile mici formații locale au căpătat aspectul unor *civitates* indigene — adică a unor comunități teritoriale pe cale de urbanizare. În tot acest răstimp cît durează regatul clientelar, cetățile grecești rămîn subordonate Prefectului țărîmului mării, adică fac parte din teritoriul direct controlat de Imperiu.²⁶ În anul 46, odată cu desființarea regatului și cuprinderea

¹⁷ Strabo, VII, 3, 11, (C 304)

¹⁸ C. Preda, *Monedele geo-dacilor*, Buc., 1973, p. 345—349.

¹⁹ Așezarea Moesiei Inferioare, 4: de la sud spre nord: oinensii, obulensii și troglodiiții corespunzînd respectiv lui Rhodes, Dapyx și Zyraxes (Cassius Dio, LI, 26—1—5).

²⁰ *Civitas Ausdecensium* cf. CIL III, 14437, 2.

²¹ Cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Buc., 1977, p. 25; Dessau ILS, 1348.

²² Marquardt *Op. cit.* I, p. 106 cf. Al. Suceveanu, *Op. cit.* p. 37—40

²³ Inedită, în Muz. Callatis.

²⁴ Cf. Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 15 cf. D.M. Pippidi, St. cl. 15 973, p. 57—67.

²⁵ Cf. Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 18

²⁶ Id., *ibid.* p. 18; R. Vulpe, DID 2, p. 35

întregului teritoriu dintre Dunăte și Balcani în provincia Moesia, Dobrogea mijlocie și de nord nu este nici ocupată, nici organizată administrativ. Explicația acestei situații nu trebuie căutată exclusiv în considerente de natură militară ci și în natura peisajului de pe atunci, în care — se pare — domina pădurea. Pe de altă parte, trebuie ținut seama și de faptul că frământările secolului I î.e.n. contribuiseră substanțial la scăderea populației și la frînarea dezvoltării.²⁷ În sfârșit, nu trebuie uitat că Prefectul litoralului reprezenta în aceste condiții o forță suficientă pentru a controla toț acest teritoriu, în care singurele comunități de oarecare importanță erau reprezentate de cetățile grecești. În această perioadă trebuie situate primele colonizări — de tip spontan sau prin transfer de populație, cum este cazul bessilor — care precedează la defrișări și pun în valoare solul dobrogean, constituind rețeaua de bază de așezări a acelor teritorii cvasimunicipale de care vorbea Vasile Pârvan.²⁸

Începînd cu primii împărați Flavieni, o serie de măsuri administrative și militare au ca scop extinderea organizării romane propriu-zise către estul provinciei: stabilirea de garnizoane la Sexaginta Prista, Durostorum, Abrittus, Carsium, Troesmis, Histria, înființarea flotei dunărene; scindarea provinciei, la 86 e.n. în două provincii mai mici Moesia Superior și Moesia Inferior.²⁹ Lipsesc precizările corespunzătoare din izvoare, dar atît cît putem judeca pe baza mărturiilor literare, epigrafice și arheologice, organizarea romană dincolo de linia Durostorum, Abrittus, Odessus, inclusiv teritoriile aferente, constă mai ales din instalarea de garnizoane și comandamente, iar linia aceasta corespunde celei dintre moesi și tracii sudici, pe de o parte, și geți pe de alta.³⁰ Așadar, întreaga zonă getică a Moesiei inferioare rămîne în afara rețelei de garnizoane, depinzînd se pare, de două comandamente militare: *Praefectura* litoralului și *Praefectura* flotei. dunărene, ale căror competențe se întîlnesc la Gurile Dunării.

2.2. În preajma anului 100 e.n., în cadrul măsurilor de pregătire a marelui război cu dacii, împăratul Traian extinde rețeaua de garnizoane de-a lungul întregului mal al Dunării și, probabil, și pe o linie mediană — Abrittus, Tropaeum, Ulmetum, Libida, Aegyssus — și stabilește după încheierea războaielor cu dacii, două legiuni: una la Durostorum alta la Troesmis.³¹ Stabilirea sediului guvernatorului la Tomis, precum și ansamblul de măsuri inițiate de Traian, privind delimitarea teritoriilor cetăților grecești și confirmarea unor privilegii ale acestora³², completează actele de reorganizare a provinciei. După încheierea războaielor dacice, Moesia Inferior se prezenta ca fiind împărțită în trei mari districte: unul de limbă greacă, pus sub autoritatea directă a guvernatorului, era constituit din circumscripții urbane — vechile cetăți grecești și cele două noi colonii de limbă greacă, Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis amîndouă întemeiate în zona în care, ca și în sud, se dezvoltase aristocrația tragică de cultură elină³³ — și două districte militare, depinzînd de cele două garnizoane legionare și împărțite

²⁷ R. Florescu, SCIV 7, 1956, 3-4 p. 372

²⁸ *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*. Buc. 1974, p. 70-72, 80-82.

²⁹ R. Vulpe *Op. cit.* p. 71 și urm.

³⁰ A. Aricescu *Op. cit.*, p. 47-70; Gr. Florescu, Dacia N.S.I., p. 237-245; R. Florescu, SCIV, 7, 1956, 3-4, p. 376 urm; cf. CIL, III, 14437, 2.

³¹ A. Aricescu *Op. cit.*, p. 31-47

³² Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 42-43, 47-48, 54-56

³³ B. Герод *Romanișmăt meju Dunava i Balkana*. Partea I. De la Augustus la Hadrian. Au. Univ. Sof, fac, ist, fil, 45, 1948-1949, 105-120, 113-116.

în tot atâtea circumscripții. Este evident că această organizare militară și administrativă era un factor de influență important în dezvoltarea — respectiv în urbanizarea provinciei. În această perspectivă structura teritorială, a rețelei de așezări pe care o suprapune, cu gradul ei de diversificare și nivelurile de dezvoltare, în momentul în care organizarea administrativă amintită este implantată, face funcție de bază.

În zona getică — singura care ne interesează direct — distingem, în primul rând, cetățile grecești, ca singure unități urbane propriu-zise. Dintre acestea cele din nord — Histria și Tomis — deși toate se prezentau serios debilitate de nesiguranta și frământările care au caracterizat istoria sec. I. î.e.n. în Dobrogea, par ca deosebit de afectate, fiind calificate de un izvor relativ contemporan drept „orașele”.³⁴ În timpul celui un secol și ceva de stăpânire romană orașele s-au dezvoltat, Tomis, sediu al guvernatorului și cel mai important port din zonă, cunoscând o creștere rapidă. În schimb Histria, care ajunsese să nu mai aibă nici ziduri de incintă³⁵ și care era frînata în dezvoltarea ei de formarea cordonului litoral, stînjinind navigația, a rămas pînă la sfîrșitul epocii romane un simplu centru local. Marce ei teritoriu a funcționat doar ca o zonă în care erau valabile privilegiile și drepturile de uzufruct putînd fi folosite de cetate, în ansamblu, sau de cetățenii ei, individual. Exploatarea agricolă a teritoriului era însă asigurată printr-un număr important de sate-*vici* — noi de coloniști, autonomi în raport de cetate, pe baza cărora s-a și constituit un organism administrativ special, paramunicipal — *Regio Histriae*. E cunoscută acea *villa* lui Aelius L..., bouleuta Histriae aflată pe teritoriul acestei cetăți. Informația nu este tot atît de circumstanțiată în ceea ce privește teritoriul cetății Tomis, unde nu este exclus să fi existat forme hibride de organizare a teritoriului, generînd soluții administrative mai puțin obișnuite. În ceea ce privește cetatea Callatis, avem certitudinea că dispunea de un teritoriu precis delimitat și cu o structură funciară compactă, în raport de care se situau așezări rurale vechi, avînd raporturi precise cu cetatea.³⁸

Dintre comunitățile traco-getice mai vechi, una singură ne este atestată ca existînd în vremea romană cu statut de *civitas peregrină*, probabil *stipendiaria* — *Civitas Ausdecensium*.³⁹ La Troesmis, comunitatea getică este atît de puternică încît se dezvoltă separat de canabele legiunii, deși pe teritoriul acesteia, în imediata apropiere, caz neîntîlnit în alte provincii unde mai sînt cunoscute asemenea așezări duble. Trebuie admis că era asimilată unei *civitas peregrine*, deși statutul ei ca și organizarea internă rămîn să fie precizate. Vorbînd despre Aegyssus, Ovidiu o numește *urbs*⁴⁰ într-o vreme în care făcea probabil parte din regatul clientelar trac. Cercetările arheologice au putut sesiza pe locul cetății romane tîrzii, în afară de mai multe nivele romane timpurii și trei nivele preromane, dintre care ultimele două sînt în raport cu ziduri din piatră legată cu pămînt⁴¹. Nu se poate însă preciza care este relația între așezarea romană de sub cetatea romană tîrzie și castrul roman timpuriu și, în continuare, cannabele acestuia. La Capidava

³⁴ Strabo, VII, 6, 1, (C. 319)

³⁵ ISM, 1: 54; cf. mai sus n. 13

³⁶ Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 43—45

³⁷ ISM, 5: 90 — descoperit la Ulmetum.

³⁸ Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 55

³⁹ CHL III, 14437, 2; cf. Suceveanu *Op. cit.*, p. 74

⁴⁰ Pontice I, 8, 11—14

⁴¹ A. Opaiț, A. Sion, I. Vasiliu, MCA, 14, p. 267—268.

este evident că așezarea militară a asimilat comunitatea locală.⁴² Probleme similare se pun cu siguranță și pentru alte așezări antice din Dobrogea: Sucidava, Sacidava, Axiopolis, Carsium, Cius, Ibida. Informația existentă este prea restrânsă și schematică pentru a putea încerca vreo precizare.

În plină epocă romană sint cunoscute mai multe sate — *vici* — care, după nume cât și după componența populației, apar ca așezări noi, rezultat al unei colonizări „spontane”, dar nu totdeauna lipsite de legătură cu politica față de cei cuceriiți, cum de exemplu este cazul acelor *bessi consistentes*. Este probabil că cele mai multe dintre aceste așezări noi — vicus Quintionis, vicus Secundini, vicus Clem..., vicus Verobrittiani, vicus Ulmetum, vicus Novus, vicus Petra, vicus Scaenopesis⁴³, ș.a. — au fost întemeiate tocmai în această etapă cuprinsă între cucerire și reorganizarea administrativ-militară de la sfârșitul secolului I e.n.⁴⁴

Imaginea schițată mai sus implică suprapuneri și intersecțiuni de jurisdicții — municipală, a fiseului și militară — neobișnuite în practica administrativă romană, sau, mai degrabă, ne mai întâlnite în structura administrativă a altor provincii. Pentru înțelegerea acestor particularități este necesar să se renunțe la clișeu tradițional, generat de raportarea principiilor dreptului roman la realitățile societății moderne și să se reconstituie peisajul, organizarea funciară și agrotehnica tradiționale în teritoriile dacice, înainte de romani. Este sigur că în perioada la care ne raportăm peisajul era sensibil diferit; pădurile acopereau o parte mult mai mare a Dobrogei, în schimb zavalurile — văile seci de astăzi — erau ocupate de riuri și văile lor constituiau zone de fertilitate deosebită; pe de altă parte clima era blândă — mai caldă și mai umedă — iar solurile mai fertile.⁴⁵ În raport direct cu numărul și mărimea așezărilor, solul avea regim devălmaș. O indicație în acest sens o constituie și faptul că de la începutul stăpînirii romane avem o

⁴² Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu *Capidava Monografie arheologică I.*, p. 16—21, cf. Al Suceveanu, *Op. cit.*, p. 66—68. Discuția asupra acestei probleme comportă două aspecte: localizarea unității denumite *locus* și semnificația termenului de *locus*, respectiv de *princeps loci*. O dezbateră exhaustivă nu își are locul și spațiul necesar aci. De reținut că *princeps* are accepții diferite, chiar și aceea de *omnibus honoris junctus*, pentru *princeps municipi* — cf. MARQUARDT *Op. cit.*, I, p. 279 n. 2 — ceea ce scoate în evidență ideea de preeminență, mai degrabă decît aceea de conducere unică, necolegială, aceasta din urmă, cînd eventual apare, fiind o consecință a celei dintîi. În ceea ce privește noțiunea de obște, aceasta este definită, în primul rînd de regimul solului, în termeni generali putînd fi desemnată printr-o pondere sporită a proprietății comune asupra acestuia în raport cu proprietatea privată. Formațiile de acest fel, preromane, tradiționale, sînt caracterizate și de altă trăsătură: structurile sociale bazate pe consangvinitate, pentru care termenul frecvent întîlnit este *gens* (respectiv *princeps gentis*) termenul de *locus* în măsura în care exclude orice referință la vreo formație consangvină, pare să fie indicat tocmai pentru o neo-formație, de epocă romană, incomplet evoluată ca nivel de urbanizare așa dar putînd păstra forme de proprietate devălmașă. Pentru întreaga discuție vezi și R. Florescu, SCIV 7, 1956, 3—4, p. 379—382).

În ceea ce privește localizarea acestui *locus*, dacă acceptăm trăsăturile de centru în curs de urbanizare — avînd deci și un teritoriu corespunzător — nu există nici o indicație despre un asemenea centru lîngă Ulmetum, cu excepția vicus-ului Ulmetum însuși, *ipso facto* altceva decît un *locus*. Ar fi mai plauzibil deci să îl situăm la Capidava unde inscripțiile — argument *e silentio* — nu atestă altfel de formație administrativă sau eco-socială (*vicus, pagus, cannabae*) Ar fi deci vorba de un proces de osmoză, ducînd la contopirea diferitelor structuri sociale și administrativ-juridice într-o singură organizație.

⁴³ Cf. Al Suceveanu, *Op. cit.* p. 44—45, 51, 67, 69, 72, 74

⁴⁴ Id., *ibid.*, p. 42—47

⁴⁵ Cf. R. Florescu, *loc. cit.*, p. 374 cu corectarea privind clima, care datorită tocmai extensiei mari a pădurilor ca și mișcărilor epirogenetice care asigurau alt nivel al pînzei freatice, trebuie să fi fost mai blîndă și mai umedă.

singură hotărnicie propriu-zisă⁴⁶ — aceea a cetății Callatis. Toate celelalte — mai multe — datează dintr-o etapă sensibil mai târzie.⁴⁷ În același sens ar pleda și două hotărnicii cu caracter oarecum neobișnuit — aceea a cetății Ausdecensiilor, care prevede obligația, pentru daci — nu pentru altă *civitas* echivalentă cu aceea hotărnicită — de a părăsi teritoriul hotărnicit și aceea prin care villa Messiei Pudentilla este delimitată de teritoriul vicanilor Buteridavensi.⁴⁸ Cele două formulări exprimă aspecte diferite ale aceluiași proces — ieșirea din devălmășie. În primul caz se poate presupune chiar o „ținere locurească“, organizare pe loturi izolate și frecvent schimbate, nu pe zone compacte, parcelate, a terenului arabil. Este o posibilitate care nu trebuie neglijată și care are meritul că permite înțelegerea coexistenței în aceeași zonă a unor jurisdicții diferite, fără să se suprapună sau să se interfereze.

3. URBANIZAREA ROMANĂ A DOBROGEI

Schiștarea reconstituirilor de mai sus a avut drept obiectiv surprinderea situațiilor pe care s-a greșit urbanizarea romană. S-a încercat astfel să se demonstreze că, în momentul cuceririi romane, Dobrogea era deja afectată de un proces de urbanizare cu trăsături specifice: o varietate relativ mare de tipuri de așezări, aflate la niveluri de dezvoltare diferite, constituite într-o rețea nu foarte coerentă prin interrelații relativ laxe. Această rețea era profund afectată atât în componentele ei, cât și în ansamblu, în coerența și omogenitatea acestuia, de criza prin care trecea zona dintre Dunăre și Mare, datorită deselor invazii prădalnice pe care le suferea, pe de o parte, iar pe de alta faptului că a constituit vreme îndelungată teatrul unor conflicte internaționale.

3.1. În evaluarea procesului de urbanizare romană a provinciilor dacice, se poate accepta ca termen inițial data la care un teritoriu începe să fie organizat militaricește și administrativ: stabilirea de garnizoane și repartizarea de districte și circumscripții de competență administrativă comandanților militari. Doar începând de la acest moment apar condițiile necesare pentru constituirea formelor de organizare socială tipic romane: *conventus*, *collegia*, *vici*, *villae*. În această perspectivă, începutul procesului de urbanizare romană în Dobrogea trebuie fixat în jurul anului 100 e.n. Această dată marchează pentru ansamblul Moesiei — îndeosebi pentru partea provinciei organizată roman încă din 46 e.n. — încheierea etapei de formare a rețelei de așezări urbane. În adevăr, în scurta perioadă de pregătire a războaielor dacice, precum și în cursul duratei acestora, Traian deduce două colonii de limbă greacă — Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis¹⁹ — în zona de sud a provinciei, ridică la rang de *colonia* așezările dezvoltate pe lângă principalele garnizoane — Bononia, Ratiaria, Oescus, Sexaginta Prista — de

⁴⁶ R. Florescu, *Op. cit.*, p. 386—391 și Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 42—43.

⁴⁷ ISM. I; 369, 370, 372 — ultima datată în sec. 3 — hotarele casienilor și peșterilor: 360 — datată în 198—202, hotarul dintre vicus Buteridava și Messia Pudentilla; 350 — datată în sec. II hotarul dintre vicus C...COS și vicus PARSAL...; I.S.M. 5: 8 — datată în 229, hotarele Capidavei; cf. 57a și b; 59 datată în sec. II, hotarele domeniului lui Tib. Cl. Firminus; 60 — datată în sec. III hotarele unui domeniu din zona Ulmetum; C.I.E., III, 14437, 2 — datată în 177—179 hotarele cetății Ausdecensiilor.

⁴⁸ ISM I : 360

⁴⁹ Cf. mai sus n. 33

unde dislocă marile unități care le ocupau⁵⁰ și precizează statutul — juridic și funciar — al orașelor grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre.⁵¹ Pentru Histria, domnia lui Traian coincide cu perioada în care aria orașului se dublează și, pentru a l se asigura apărarea, se construiește un nou zid de incintă, de tip roman. Odată cu aceasta se implantează a nouă planificare urbană, de tip tradițional, hippodamic, și continuând pe aceea originară a cetății.⁵² Compararea informațiilor privind cetatea Callatis cu cele privind Histria, în această vreme, sugerează traiectorii de dezvoltare cu același sens, dar diferite ca traseu în condiții și circumstanțe diferite. Atît din *orothesia* sa, cît și din celelalte informații arheologice sau literare privind scurta perioadă în discuție, Callatis apare ca un oraș deplin dezvoltat, apărat de un zid de incintă de tip elenistic, continuînd să fie păstrat în funcție și în epoca romană.⁵³ Zidul a fost reparat de M. Valerius Bradua în 171—172; dar nu a fost refăcut integral decît în sec. 4 e.n.⁵⁴ Viața internă a cetății continuă fără diferențe în organizarea ei internă. În ceea ce privește teritoriul, în vremea lui Traian se procedează la o delimitare precisă a lui, cu pichetare prin pietre de hotar. Traseul limitelor este atît de geometric — după cum rezultă din *orothesia* — încît a putut sugera unor cercetători existența unei organizări funciare centuriate.⁵⁵ La Histria, orașul, simplu tîrg la sfîrșitul secolului I î.e.n.⁵⁶, crește considerabil atît ca arie cît și ca potențial. Tocmai această creștere și perspectivele ei le exprimă noul zid de incintă împreună cu planificarea urbană corespunzătoare, așa cum a fost menționat mai sus. În cursul acestor creșteri, cetatea continuă să-și păstreze instituțiile tradiționale, dar inscripțiile atestă neîndoielnic, pătrunderea unor elemente romane între locuitori, în corpul civic și pînă la conducerea orașului.⁵⁷ Ca și la Callatis, romanii delimitează teritoriul orașului; dar faimoasa *orothesia* a lui Laberius Maximus are un caracter de excepție;

1. prin formula epigrafică folosită, *orothesia* este o decizie a guvernatorului nu un arbitraj într-un litigiu de hotărnicie — mai probabil extras din edictul dat la intrarea în funcția de guvernator al Moesiei a lui M. Laberius Maximus;

2. prin folosirea unor repere geografice imprecise, nu prin descrierea unui traseu măsurat, *orothesia* are caracter de delimitare de principiu a unei zone în care sînt valabile privilegiile și imunitățile prevăzute în celelalte scrisori ale precedentilor guvernatori, pe care implicit le confirmă, nu cel al unei operații reale de hotărnicie în teren;

3. prin toponimia parțial latină atestă o stare de lucruri diferită de aceea de la Callatis și anume o pătrundere atît de puternică a coloniștilor de limbă latină într-o zonă puțin frecventată de histrieni, încît toponimia acesteia suferă amprenta noilor veniți.⁵⁸

⁵⁰ R. Gerov *Op. cit.*, partea 2, p. 3, 78—83, 74—81, 82—85;

D. Tudor și colab. *ECR sub voce*: Sexaginta Pristae, Durostorum, Oescus.

⁵¹ Cf. mai sus n. 32

⁵² Al. S. Ștefan, *RMMIA* 1974 2, p. 50

⁵³ Al. Suceveanu, *Op. cit.* p. 55—57; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *MCA*, 8, p. 440—442

⁵⁴ R. Vulpe *Op. cit.* p. 166

⁵⁵ Al. Suceveanu, *Op. cit.* p. 55

⁵⁶ Cf. mai sus n. 34

⁵⁷ Al. Suceveanu *Op. cit.*, p. 41—42

⁵⁸ Cf. R. Florescu, *loc. cit.*, p. 383; Al. Suceveanu *Op. cit.*, p. 42 urm.; I.S.M. 1; 67—68

Această situație a teritoriului se corelează în mod cât se poate de coerent cu apariția unui organism administrativ special, diferit de magistraturile din cetate, a cărui arie de competență cuprinde tocmai zona rurală: *Regio Histriae*.⁵⁹ Această administrație separată este congruentă și cu celelalte realități documentate epigrafice în zona rurală: patru sau cinci *vici*, populate cu romani — coloniști spontani — și *bessi*, cunoscând forme de administrație locală de tip roman — *magistri* — și avînd inițiative proprii separate de cele ale cetății.⁶⁰ Un asemenea ansamblu de raporturi funciare nu pare a fi fost posibil decît într-un rîgim de „devălmășie absolută”, caracterizat nu numai de lipsa parcelării solului exploatat și din constituirea loturilor agricole prin „stăpînire locurească”, ci și prin lipsa hotarelor intercomunitare. Ipoteza aceasta este coroborată de însuși termenii orothesiei istriene; nu pomeneste decît un singur vecin — *dominium Argamensium* — și cuprinde în interiorul limitelor definite păduri și lacuri, adică domenii care nu pot fi stăpînite și exploatate individual decît în mod cu totul excepțional.⁶¹

Față de acest dublu aspect al dezvoltării cetăților grecești în prima fază a urbanizării romane, ilustrat de diferența dintre situația Histriei și a Callatidei, Tomis se pare că se situează mai aproape de Histria, dacă se judecă după decretul pazei unde este vorba de o gardă permanentă a orașului de 40 de oameni.⁶² Nu sînt cunoscute nici un fel de informații despre Argamum în această vreme — cu excepția menționării unui *dominium* al acestei cetăți în orothesia histriană. Este probabil că și situația acestei cetăți se apropia tot de aceea a Histriei.

Realități întrucîtva asemănătoare sînt documentate, mai ales de măriturile epigrafice aproape pretutindeni pe teritoriul Dobrogei romane: *vici* cu *magistri*, unii chiar cu *ordo*, cu populație de coloniști romani și *bessi* sau lai — populații tracice aduse din sud, în teritoriile Tomis-ului, al cetății Troesmis, al celei de la Aegyssus și al celei de la Capidava.⁶³ Între *vici* din teritoriile urbane și cele din teritoriile militare, documentele trădează o diferență semnificativă — în timp ce în primele apar aproape fără excepție, doi *magistri*, în cele din teritoriile militare apare de regulă un singur *magister*.⁶⁴ Comparația celor cîteva pietre de hotar cu inscripții descoperite dezbăluie, de asemenea, situații apropiate de aceea din teritoriul Histriei. Astfel dacă formularea neutră a celor doi (trei) stîlpi de hotar de la Capidava și Ulmetum⁶⁵ corespunde obișnuitei hotărniciri între două teritorii, în principiu de același nivel juridic-organizatoric-cadastral, aceea unilaterală delimitînd hotarele aparținînd lui Tiberius Claudius Firmus, de la Ulmetum⁶⁶, în care

⁵⁹ ISM 1: 329; V, 124.

⁶⁰ Al. Suceveanu, *Op. cit.*, p. 42; ISM 1: 324—332; 342—349; 350; 351—352; 358; 359; 368; 369—371; 378.

⁶¹ ISM, 1, 67—68, r. 23—27

⁶² ISM 2, 2.

⁶³ În zona Tomis: ISM, 2: 124, 128, 129, 130, 133 (*vicius Narcissiani*), 134, 136 (*Vicus Clementianensis*) 137, 138—140, 141 (*vicius Turris Muca...*), 142, 143, 160, 161; în zona Axio-polis — ISM 5: 4; în zona Capidava — 6, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, (*vicius Scaenopesis*) 56, 62, 63 (*vicius Ulmetum*) 64, 65, 66, 67, 68, 59, 70 zona Carsium — 115 (*vicius Vergobrittiani*), 129, 134 (*cannabae*) 135, 144, 145 (*Troemenses*), 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158 (*quinquennalis canabensium et decurio Troemensium*), 163, 164, 165, 166. zona Novidunum — 222 (*vicius Petra*), 233 (*vicius Novidunum?*) 268, 296, cf. și Al. Suceveanu, M. Zahariade, Dacia, N.S. 30, 1986, 109—120 (*Vicus Classicorum* — tot cu un singur *magister*).

⁶⁴ Cf. ISM, 5: 6, 15, 21, 22, 56, 62, 63, 64, 69, 115.

⁶⁵ ISM, 5: 8, 58.

⁶⁶ *Ibid.*, 59.

partenerul — vecinul de hotar — nu este menționat, apare ca tipică pentru o proprietate constituită prin desțelenire, din *ager publicus* cu regim de devălmășie absolută. Diferită apare în schimb hotărnicia dintre *vicani Buteridavenses* și *Messia Pudentilla*⁶⁵ în care se delimitează o *villa* sau *praedium* — deci o proprietate privată — de un teritoriu de *vicus*. Indiferent dacă acesta din urmă era sau nu subdivizat în țineri private, este clar că în concepția instanței cele două unități funciare apar ca fiind de nivel egal și cu regim juridic omolog. Din nou apare un fenomen de devălmășie, sau mai precis, de ieșire din devălmășie. Cu totul excepțională, din acest punct de vedere este hotărnicia dintre *Civitas Ausdecensium* și *daci* — în general (?), dar care cuprinde o dispoziție extrem de sugestivă: *opus hoc excessent daci, termini territorii civitatis obligati sint!* Nu este vorba în acest document numai de ieșirea unei comunități cu caracter urban din devălmășia absolută constituind regimul ancestral al unui teritoriu, ci și de faptul că drept vecin de hotar nu este indicată altă — sau alta — comunitate ci este folosit un etnonim foarte vag. Am avea așadar documentat alt aspect al devălmășiei absolute și respectiv al ieșirii din acest fel de devălmășie — și așme acela al lipsei totale de stabilitate a țăinerilor, care, exploatare în sistemul moinei sălbatice sînt lăsate să se înțelească după secătuire, în timp ce sînt defrișate, sau desțelenite alte loturi, acolo unde condițiile de sol par mai favorabile, fără nici un fel de considerație față de precedente sau de drepturi deja cîștigate. Dar inscripția ridică și alte probleme. Etnonimul *daci* constituie o determinare de maximă generalitate într-o zonă organizată funciar pe unități precis definite precum *vici* și *villae* (sau *praedia*). Acest *daci* arată că populația respectivă nu era organizată pe asemenea unități. Fenomenul pare să capete o nouă lumină dacă se ia în considerare faptul că în zona Tulcea—Isaccea—Niculițel—Babadag, în care apar documentate epigrafice doar două astfel de unități cadastrale — *vici* — cercetări de teren care nu au epuizat toate posibilitățile, au identificat cel puțin zece sate daco-romane, cele mai multe caracterizate de descoperiri de ceramică atît romană cît și de tradiție dacică. Pare deci, mai probabil că satele dacice, agrar pastorale, cu organizare internă devălmășie, egalitară și patriarhală, nu aveau existența recunoscută oficial, cadastral și juridic. *Vici* înțelnite în inscripții sînt formații de drept roman, cu organizare de tip roman, decurgînd din popularea lor cu un număr suficient de important de cetățeni romani — așa cum de altfel o documentează și inscripțiile.⁷⁰

Iată așadar că, atît la Histria, cît și în restul teritoriului Dobrogei romane, se profilează un proces multilateral de structurare pe unități cadastrale și administrative de tip roman, de ieșire din devălmășie, de urbanizare. În cadrul lui pare posibil să se distingă mai multe etape. Dacă începutul poate fi situat în vremea lui Traian, concomitent cu organizarea militar-administrativă a *limes*-ului dunărean și a zonei dobrogene în general, alt termen, marcînd încheierea etapei poate fi situat în vremea ultimilor Antonini. În această scurtă perioadă pot fi surprinse cîteva fenomene semnificative: în vremea împăratului Marcus Aurelius sînt ridicate la rang de oraș cîteva localități importante de pe — sau din apropierea — hotarului dunărean: *Durostorum*, *Tropaeum Traiani*, *Troesmis* — tot din această vreme apar noi atribute în titlul oficial al cetăților grecești — la Histria, cel de

⁶⁷ ISM, 1: 359, 360.

⁶⁸ CIL, III, 14437, 2.

⁶⁹ V.H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*. Tulcea, 1983, p. 75, 81, 83, 84.

⁷⁰ Cf. mai sus n. 63

„*Amprotate*“, la Tomis ce de „*metropolis tou Pontou*“ și de „*Imaprotate metropolis*...“ Cercetarea modernă nu este în măsură să precizeze dacă aceste din urmă atribute sînt atribuite onorifice sau exprimă o modificare reală în condiția cetăților care le poartă.⁷¹

Alte fenomene — cu o desfășurare cronologică mai largă — se axează pe aceeași perioadă: *terminationes* și inscripții votive dedicate împăraților de oficialitățile satelor. Din Dobrogea sînt cunoscute trei (patru) *terminationes*⁷², adică documente consemnînd delimitarea unor unități cadastrale ca urmare a unei hotărîri administrative, în afara unor *termini*⁷³, pietre de hotar așezate în împrejurări necunoscute. Cele trei *terminationes* pot fi datate relativ precis și anume: una în vremea împăratului Marcus Aurelius, alta în vremea împăratului Caracalla, a treia în vremea lui Alexandru Sever. Cei trei *termini* nu pot fi datați precis, chiar dacă, după criteriul paleografice, par a se situa în aceeași restrînsă perioadă.

În paralel trebuie semnalată apariția unei numeroase serii de altare votive, puse în sănătatea împăraților, de comunități sătești, prin conducătorii lor oficiali — magistri, de obicei. Seria cuprinde 43 de altare⁷⁴; dintre acestea, șapte sînt dateate vag: sec. 2 e.n.; alte opt datează din vremea domniei lui Antonius Pius (nici un altar nu poate fi sigur datat anterior acestei domnii); *patrusprezece* monumente aparțin domniei lui Marcus Aurelius; numai patru datează din vremea lui Commodus; cinci au fost înălțate în vremea împăratului Septimiu Sever; în vremea restului dinastiei Severilor se mai datează încă trei monumente, alte trei în restul sec. 3 e.n., pînă la domnat. Fără îndoială, numărul acestor monumente în fiecare domnie — sau grup de domnii — trebuie pus în raport atît cu acțiunea împăraților în provincii Antonius Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus — cît și cu împrejurările istorice mai calme și favorizînd dezvoltarea prosperă, sau mai agitate, cu efect inhibitor. Nu este mai puțin adevărat că, în timpul domniei lui Marcus Aurelius, invazia costobocilor are consecințe dezastruoase pentru Dobrogea romană, totuși numărul cel mai mare de mărturii datează tocmai din această vreme.

Așadar, se poate afirma că în vremea împăratului Marcus Aurelius s-a încheiat etapa de formare a rețelei urbane fundamentale a Sciței Mici: patru cetăți grecești — Histrie, Callatis, Tomis, Argamum — cu regim de *civitates stipendiariae*, bucurîndu-se de dreptul de a se autoadministra, și cu întinse circumscripții pe care le folosesc diferențiat, de la cetate la cetate; o *civitas* indigenă, tracică, în sudul zonei — *civitas Ausdeccensium* — cu regim similar celor grecești, dar poate cu forme de autoadministrare mai restrîns; sigur patru, probabil șase municipii — Durostorum, Tropaeum, Troesmis, Noviodunum, Aegissus și, verosimil, și Ibida — capitale ale unor importante districte; în sfîrșit trei teritorii rurale bucurîndu-se de forme de autoadministrare prin organe proprii de tip municipal; Capidava, Regio Histriae și Barboși. În teritoriul acestor întinse circumscripții cu funcții multiple — cadastrale, administrative, fiscale, și, de multe ori, militare — sînt atestați numeroși *vici*.⁷⁵ Unele dintre aceste sate au populație amestecată, dominată de elemente romane și sud tracice — *bessi* și *lai*. În satele de acest tip, documentele epigrafice atestă existența unor organe de autoadministrare de tip roman, cu

⁷¹ ISM 1: 91, 2, 92.

⁷² Capidava-Ulmetun — ISM, 5: 8 și 15; Vicus Buteridava-Messia Pudentilla — ISM, 1: 359—360. *Civitas Ausdeccensium* — CIL, III, 13447, 2.

⁷³ Cf. mai sus n. 64—68

⁷⁴ cf. mai sus n. 60 și 63

⁷⁵ v.n. prec

diferența notabilă că, în timp ce în satele din teritoriul Histrici și Tomisului magistrii apar câte doi, după tradiția colegială a municipiilor romane⁷⁶, în cele din teritoriile militare ale Capidavei, Cius, precum și al nou-apărutului Vicus Classicorum, apare constant un singur magistru, mai probabil numit de autoritatea militară, nu ales. Dar în afara satelor de drept roman, cercetări de topografie arheologică au semnalat existența a numeroși *vici*, în care populația dacică este predominantă. Cercetările de suprafață au surprins numai în unele cazuri și mărturii mai vechi decât epoca romană în nivelele inferioare ale acestor așezări⁷⁷. În afara satelor, cercetări recente au surprins și un număr important de *villae* — exploatari agricole izolate practicînd forme de producție dezvoltate superior, legate de piață. Puține dintre aceste ferme au fost săpate⁷⁸. Cîteva sînt cunoscute numai prin atestări epigrafice⁷⁹. Fără a putea trasa o schiță cuprinzătoare a dezvoltării lor apar cîteva fapte importante: o relativ mare varietate tipologică — *villae*, folosite și ca rezidență a stăpînilor, dintre care unele sînt pomenite cu oarecare mîndrie în epitafe: *obiti ad villam suam*; altele constituite numai din instalații productive și locuințele muncitorilor; *villae* cu specific agrar, altele cu specific pastoral-zootehnic: în unele *villae* au putut fi sesizate ateliere ceramice, în altele instalații de redus minereul de fier⁸⁰. În sfîrșit, documentele epigrafice atestă existența a două *villae* ale căror domenii au făcut obiectul unor hotărnicii. Sînt probabil exploatari afectate unor culturi speciale — pomi sau viță de vie — comportînd o anumită stabilitate a organizării funciare. În sfîrșit, într-o asemenea zonă de *villae*, inscripții documentează existența unui sanctuar: al lui Iupiter Dolichenus, la Valea Teilor⁸¹. Toate aceste *villae* se înscriu în limitele secolelor 2—3 e.n. Din cele 37 *villae* identificate în teren, au fost cercetate intensiv prin săpături doar șase, dintre care două aparținînd secolelor 4—5 e.n. Din cele patru rămase: *villa* de pe Valea Capaclia, lângă Niculițel, cea din satul Niculițel, cea de lângă satul Horia, ultima de la Izvorul Maicilor, de lângă mînăstirea Cilic-Dere la toate au fost surprinse două nivele de locuire, respectiv două faze constructive — prima de la începutul sec. 2 e.n. pînă după jumătatea acestui secol; a doua ocupînd sec. 3 e.n., de la început și pînă după mijlocul lui. Tot săpăturile au demonstrat marea varietate de orientare și specializare a producției acestor unități și corelarea acesteia cu piața. Aceste trăsături caracterizează *villae*-le romane din Dobrogea ca pe niște factori de urbanizare. Aspectul de factori de urbanizare iese în evidență și din tehnica constructivă și arhitectura *villae*-lor. Chiar atunci cînd sînt reduse la instalații și locuințe ale muncitorilor, sînt realizate în zidărie, vizînd eficiența și economicitatea, după planuri raționale.

Această situație complexă, cu un grad înalt de diversitate formală și funcțională și comportînd ierarhizări complexe, este rezultatul unei dezvoltări la fel de complexe, ale cărei etape istorice și aspecte particulare se lasă numai cu greu și parțial surprinse. În jurul anilor 100 e.n., adică în momentul organizării militare și administrative a Dobrogei de către romani,

⁷⁶ ISM, 1: 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 344, 345, 346, 347, 349; dar cu un singur magistr in vicus Celeris — ISM, 1: 351; in vicus-ul anonim de la Neatîrnarea — ISM, 1: 368; in vicus Narcissiani din teritoriul Tomisului ISM 2: 133 in vicus Clementianensis tot din teritoriul orașului Tomis — ISM 2: 134 și 136.

⁷⁷ V.H. Banmann, *Op. cit.* p. 71, 75

⁷⁸ Id., *ibid.*, p. 76—123

⁷⁹ Id., *ibid.*, p. 50, cf. ISM, 2: 180; 1: 359, 360; 5: 29, 31, 59.

⁸⁰ Id., *ibid.*, p. 87—92

⁸¹ ISM, 5: 245.

este probabil că pătrunderea tracilor sudici — *bessi* și *lai* — în spațiul dintre Dunăre și Mare, era un episod deja depășit⁸². În aceeași perioadă — sec. I e.n. — trebuie să fi pătruns și primii romani în așezările mai importante getice, în deosebi în cetățile de pe malul Dunării, ca și în cetățile grecești de pe litoral⁸³. Următoarele decenii — ultimii ani ai lui Traian și domnia lui Hadrian — reprezintă perioada de sporire și consolidare a acestei colonizări spontane, căreia i se adaugă aportul veteranilor, determinând un adevărat flux demografic. Tot în această vreme se constituie formele tipice romane de organizare a locuirii și exploatarea teritoriului. S-a putut vedea mai sus că la începutul sec. 2 e.n. apar primele forme romane. Cele mai vechi inscripții menționând *vici* cu organizare romană de tip municipal datează din vremea împăratului Antoninus Pius⁸⁴, dar constituirea lor trebuie să fie imediat anterioară. În sfârșit, cele mai vechi inscripții care prin formula epigrafică folosită atestă existența unui *conventus civium Romanorum* și menționează un *ordo* la Troesmis, datează din aceeași vreme.

⁸² Al. Suceveanu, Em. Zah SCIV, 22, 1871, 4 p. 567—579. Față de ipoteza dezvoltată în acest articol trebuie adăugate următoarele observații:

a) Faptul că *bessi* sînt după Vegetius, mari experți în mineritul aurului și argintului și, în același timp, specialiști în mineritul cu galerii într-o vreme în care exploatarea aurului aluvionar și aflorimentelor este mai frecventă, nu constituie un argument în favoarea afirmației că aceștia ar fi și specialiști în exploatarea minereurilor de fier sau de alte metale, deși este probabil că efectiv erau specialiști în minerit în general.

b) Deși Ovidiu vorbește de *bessi*, nu-i localizează în termeni expresi în jurul orașului Tomis. Judecînd prin comparație, trebuie observat că nu vorbește nici o dată de *bessi* singuri ci totdeauna în asociație cu geții. (Tristia III, 10, 5 — unde sînt asociați și cu sarmații; IV, 1, 67). Procedul acesta al asocierii mai multor grupuri de barbari — vizînd probabil efecte emoționale — este relativ frecvent (iazigi, colni, meterei și geți pentru populațiile de dincolo de Dunăre în general — Tristia II, 191; bastarnii și sarmații pentru populațiile din vecinătatea Potului Euxin, II, 198; sarmați și geți, III, 3, 6; guri tracice și scitice în jurul poetului III, 14, 47; sarmații și geții IV, 1, 94; în ținutul tomitan — Tomitana regio — sarmați și geți — V, 7, 13; limba getică și sarmatică — V, 12, 58; Pontice: sulițele bistoniene — lăncile sarmatice — I, 3, 59, 60; sarmați și geți — III 2, 37), și așa cum se vede, nu dă nici o indicație topografică circumstanțiată. Așadar, pe baza mențiunilor din Ovidiu, nu se poate spune că acesta i-a cunoscut pe *bessi* în jurul Tomisului, ci pur și simplu că i-a cunoscut printre locuitorii Pontului sting.

c) O inscripție datînd din sec. I e.n. descoperită la Mesambria (IGBR. I: 344) menționează încă din această vreme lupte armate între această cetate și *bessi*. Ținînd seama de aceste observații se poate imagina, privind pe *bessi*, alt scenariu decît cel propus de Alexandru Suceveanu și anume: din cauze care rămîn să fie precizate, *bessii* — sau o parte a lor — se află în mișcare încă din sec. I e.n. în această vreme fiind atestată prezența lor în circumstanțe agresive, în jurul Mesambriei; în perioada 8—11 e.n. sînt cunoscuți în Dobrogea; este posibil ca prezența lor în această zonă să nu fie lipsită de legătură cu luptele din anul 11 dintre *bessi* și romani (expediția lui Piso) dar nu există nici o indicație pertinentă în izvoare în această privință; este de asemenea posibil ca, încă din această vreme, *bessii* să se fi interesat de zăcămintele de fier din Dobrogea, ca despre o posibilă nișă eco-socială a unei populații cu economie cunoscînd un anumit grad de specializare, în circumstanțe noi; în decursul colonizării din vremea secolului I e.n., *bessii* au fost antrenati în constituirea acelor unități eco-sociale (*vici*), pe care le vom cunoaște într-o etapă mai tîrzie; datorită acestei participări inițiale la procesul de colonizare spontană *bessii* se bucură de situații relativ echivalente cu cetățenii romani în cadrul acestor *sate*, nu ca statut juridic personal de altfel nu există nici o indicație documentară cu privire la statutul inferior *dediții* — al *bessilor* și atribuirea acestui statut pe baza analogiei formale a formulelor epigrafice din inscripțiile privind pe *bessi*, pe de o parte, și cele privind pe *lai*, pe de alta nu constituie un argument. Ipoteza schițată mai sus se întemeiază pe aceleași informații ca și cele precedente și a fost construită tot prin raționamente probabilistice, dar față de acestea prezintă avantajul „briciului lui Occam”: *non sunt multiplicanda entia* (deportarea din anul 11, a doua colonizare de la începutul sec. 2 e.n., situația de *dediții*) *praeter necessitatem*.

În perioada imediat următoare, adică în vremea domniei împăratului Marc Aureliu, vreme de circa încă o generație, aceste realități se consolidează și se maturează, ajungând să caracterizeze o societate urbanizată. Dar câteva trăsături specifice singularizează Dobrogea romană. Astfel, municipiile se dezvoltă pe lângă o garnizoană și în funcție de aceasta și de serviciile pe care le asigură: Troesmis pe lângă legiunea V Macedonica; Durostorum pe lângă legiunea XI Claudia; Tropaeum pe lângă o vexillatio a legiunii XI Claudia⁸⁵, Aegyssus ca și Noviodunum, pe lângă o *statio* a Classis Flavia Moesica⁸⁶, despre Ibida nu avem informații. Ultimele două cetăți ridică probleme cu privire la regimul lor juridic. În raport de ultimele descoperiri, situația cetății Aegyssus poate fi reconstituită iptetic. Drept știri epigrafice directe nu dispunem decât de o menționare a unui *vicus I urb (anus)*, a cărui descoperire în zona Aegyssus însă a fost recent contestată.⁸⁷ În schimb cercetările arheologice de pe dealul cetății de la Tulcea au identificat aici cetatea romană târzie, cu aspect evident urban, încinsă de fortificații tipice romane târzii; sub vestigiile romane târzii apar mărturii consistente mai vechi pînă în perioada preromană.⁸⁸ Situația prezintă asemănări remarcabile cu aceea de la Noviodunum, unde, o așezare anterioară organizării provinciei, s-a dezvoltat într-un municipiu. Spre deosebire de Troesmis, această așezare nu este una dublă din punct de vedere topografic iar informațiile despre eventual două formații, din punct de vedere juridic, lipsesc, deși este clară condiția municipală a așezării în epoca romană. De asemenea se repetă situația specifică a dezvoltării orașului roman târziu pe locul orașului roman, în continuitate cu acesta.⁸⁹ Două descoperiri încă mai recente aduc noi lumini asupra situației cetăților fluviale dar care pare să devină mai complexă. Astfel, a devenit sigur că Noviodunum a avut regim de municipiu. Cercetările aerofotografice indică însă o singură fortificație și coincizând, o singură arie urbană. Se pune așadar problema castrului flotei precum și a raportului teritorial dintre acesta și așezarea — eventual așezările civile aferente. O situație întrucîtva asemănătoare a apărut și la Murighiol — Independența. Aci, de asemenea, fortificația romană târzie ocultează situația anterioară. Inscricții folosite, la un moment dat, ca material de construcții în zidul de incintă, menționează un *vicus cassicorum*. Cele opt documente epigrafice atestă existența unei unități socio-ecologice corelative castrului-stațiune a flotei, unitate cu valoare administrativă dar, mai probabil fără existență juridică recunoscută. Faptul a declanșat o amplă dezbateră abordînd întreaga problemă a locuirilor corelative fortificațiilor — *castrabae* sau *vici* — ca și aspectul „așezărilor duble” legate de acestea, prilejuind ultimului intervenit în discuție⁹⁰ interesante contribuții. Așa cum acesta tocmai o remarcă, tex-

⁸⁵ A. Aricescu, *Op. cit.*, p. 38.

⁸⁶ *Id.*, *ibid.*, p. 89—90.

⁸⁷ Cf. CIL III 14441, Em. Dorușiu-Boilă, SCIV 15, 1, p. 131. Existența unei *civitas* indigene diferită de așezarea militară, presupusă prin analogie cu Troesmis (SUCEVEANU *Op. cit.* p. 58) nu ne este prin nimic sugerată, iar cunoștințele topografice, în mare parte ocultate de orașul modern, situează aglomerația antică, precoce urbanizată cel puțin ca arhitectură, pe dealul Cetății — cf. n. 41.

⁸⁸ Cf. mai sus n. 41.

⁸⁹ *Id.*, *ibid.*, Al. Barnea, *Cu privire la statutul juridic al orașului roman Noviodunum*, comunicare prezentată la Pontica '87, cf. Al. S. Ștefan, Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 6—13 septembrie 1972, București—Köln, 1974, p. 100 și urm.

⁹⁰ Al. Suceveanu, M. Zahariade, *Dacia*, N.S. 30, 1986, p. 109—120.

tele literare sau juridice nu cuprind mențiuni despre aceste așezări — decît cel mult la modul aluziv — așa încît situația trebuie judecată doar pe baza indicațiilor aluzive și eliptice din inscripții. Există însă posibilitatea comparării situațiilor de ansamblu așa cum ele se reflectă în monumentele epigrafice, cu ansamblul datelor de topografie arheologică, mai ales așa cum acestea sînt surprinse de cercetările aerofotografice. O primă observație: situațiile juridice complexe se reflectă în ansambluri topografice complexe. Astfel, așezările cu regim juridic de municipiu — Oescus, Novae, Durostorum, Nicopolis ad Istrum, Tropaeum Traiani, Troesmis, Noviodunum — precum și cu o organizare militară paralelă, sînt caracterizate tocmai de un grad variabil de complexitate topografică, în raport direct cu complexitatea structurală. Din acest punct de vedere se pot distinge trei — eventual patru — nivelc. Primul, cel mai simplu, ar fi caracterizat de structuri teritoriale simple și clare, dar de mari dimensiuni. Exemplul cel mai concludent în acest sens ar fi Abrittus.⁹¹ Al doilea nivel de complexitate este reprezentat de municipiile coexistînd cu unități auxiliare cum este cazul celui de la Noviodunum crescut în jurul bazei flotei, unde inițial aria așezării continuă, probabil pe cea a castrului flotei, dar în epoca tîrzie, se restrînge la o fortificație puternică grupînd ambele funcții.⁹² Un grad de complexitate încă mai înalt îl prezintă municipiile care apar încă din primii ani ai existenței lor ca țări, cu deplinătatea regimului juridic corespunzător, și pe lîngă care există și o garnizoană — Tropaeum Traiani și Nicopolis ad Istrum.⁹³ Dar cel mai înalt grad de complexitate îl prezintă municipiile care au coexistat cu o garnizoană de legiune — Durostorum și Troesmis, Novae și Oescus. Chiar și în aceste cazuri se pot face discriminări încă mai fine. Astfel, în cazurile așezărilor de la Oescus și Novae, unde municipiile s-au instalat pe locul fostelor legiuni dislocate și pe lîngă care, ulterior, după retragerea aureliană, au fost aduse alte legiuni, apar marile fortificații dublate.⁹⁴ În schimb la Durostorum și Troesmis ne sînt atestate două vetre distincte de așezare⁹⁵; aici garnizoanele coexistînd continuu cu municipiile, ba chiar cu așezări duble, conform modelului canonic al sediilor de legiune. Cel mai bine cunoscut este cazul de la Troesmis. Aici apar într-un cadru de locuire de-a-dreptul vast, două centre fortificate distincte, aparținînd amîndouă epocii romane tîrzii. La întrebarea: care dintre ele corespunde castrului de legiune, nu s-au dat decît răspunsuri coniecturale și contradictorii. În realitate, nici una dintre cele două fortificații nu corespunde ca suprafața unui castru de legiune, nici măcar în epoca tîrzie. Ele împreună nu ating mărimea municipiilor cunoscute în provincie. Fiecare în parte se situează în

⁹¹ T. Ivanov, *Abrittus*, Sofia, Nauka i isskustvo 1965

⁹² Cf. mai sus n. 89; Al. S. Ștefan, *Op. cit.*

⁹³ Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănicu, M. Mărgineanu Cirstoiu, arh., Gh. Papuc *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*. Bucur.ști, 1979, p. 49, pl. 40. Milko Bichev *Architecture in Bulgaria*. Sofia, Foreign Language Press, 1961, fig. 7

⁹⁴ T. Ivanov, Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia; 6-13 septembre 1972, Bucur.ști-Köln Ed. Academiei — Böhlau Verlag, 1974, p. 59-67, fig. și 6.

⁹⁵ Em. Doruțiu-Boilă, *Dacia*, N.S. 22, 1978, p. 245-247 unde autoarea nu observă că formula Traianenses Tropacenses, folosită de dsa, drept argument pentru atribuirea dreptului municipal orașului de la Adamclisi încă din vremea lui Traian, are aceeași valoare semantică, pe plan juridic, ca și ordo troesmensium; cf. Al. Suceveanu în *Dacia*, N.S. 30 *loc. cit.*; Al. S. Ștefan, *Op. cit.* p. 95-100, unde în pl. I restituie rețeaua de ziduri din cetatea de est, polemizînd cu Baudry și contestînd existența unora dintre edificiile restituite de acesta, prin considerarea drept ziduri a rețelei de șanțuri de căutare trasate de Baudry și Desjardins; deasemenea nu semnalază traseul mai vechi al castrului de legiune.

ordinul de mărime al fortificațiilor târzii construite pe locul castrelor auxiliare. Este o situație insolită și tulburătoare. Observarea atentă a aerofotogramelor publicate⁹⁶ dezvăluie o împrejurare patriculară regulată a cărei latură lungă are circa 500 m, în mare măsură suprapusă sau intersectată de șanțurile târzii care o ocultează atât prin modificarea terenului, cât și prin contrastul mai puternic al semnelor din teren pe fotogramă. Dar surprinderea acestei structuri teritoriale, evident anterioară cetăților târzii, aduce o lumină nouă: acesta este castrul de legiune și de o parte și de cealaltă sînt situate cele două așezări civile — *cannabae* și *vicus* — amîndouă devenite ulterior municipii. Dacă acordăm credit restituirii lui Baudry⁹⁷, în acest caz cetatea de est reprezintă fortificația în care își avea sediul guvernatorul și garnizoana unității *Milites II Constantiniani*, în timp ce în cea din vest era situat comandamentul și vexillația întîia a Legiunii II *Herculia*⁹⁸. Fără îndoială toate aceste interpretări nu depășesc stadiul ipotezelor. Ele sînt confirmate însă de situații asemănătoare întîlnite în apropiere: la *Durostorum*, unde suprapunerea orașului modern Silistra, estompează claritatea raporturilor între componente și la *Apulum*, unde cele trei unități se delimitează clar; castrul, *cannabae*-le și orașul civil.⁹⁹

Destul de diferită apare situația celorlalte fortificații — de trupe auxiliare — unde apare clar o singură fortificație și o singură așezare. Problema care se pune în aceste cazuri este aceea a raportului între fortificație și așezare, în situația în care ne sînt cunoscute mai bine doar realitățile romane târzii, iar componentele și raporturile din vremea Imperiului timpuriu doar indirect, estompeate de suprapunerile târzii.

În general situațiile în discuție ne apar ca simple și cantitativ mult mai reduse decît cele analizate anterior: la *Capidava*, fortificația romană târzie suprapune exact, aproape, pe cea romană timpurie, iar așezarea civilă — *vicus*? — rămîne nefortificată în ambele etape — romană timpurie și romană târzie. Relativ asemănătoare este și situația cetății *Dinogetia*: pe *popina Bisericuța*, în punctul cel mai înalt al unui sat — *vicus*? — daco-roman, continuare a unei așezări rurale dacice, a fost construită o fortificație romană târzie de suprafață comparabilă cu a *Capidavei*; așezarea civilă a continuat să existe în afara zidurilor.¹⁰⁰ Însfîșit, fortificația de la *Murighiol*¹⁰¹ apare, de asemenea, corelată cu o așezare civilă deschisă, dar suprafața ei, în perioada romană târzie, apare o dată și jumătate mai mare decît cea a *Capidavei* și *Dinogetiei*. Se poate pune întrebarea în ce măsură această augmentare a ariei fortificate nu a fost determinată de înglobarea unei păr-

⁹⁶ Cf. n. de mai sus.

⁹⁷ De fapt restituirea lui Baudry nu constituie o simplă întregire a fragmentelor de ziduri (cf. Al. S. Ștefan, *Op. cit.* p. 97—98 și BMI, 40, 1971 4, p. 44, unde între altele observații critice, întemeiate pe planul de situație al cetății de est ridicat de Baudry se spune „Planul acestei bazilici (a treia, cea mai de sus) ale cărei dimensiuni au fost chiar calculate... nu are punct de plecare real decît un fragment de zid cu orientarea sud-vest, cu doi mici contraforți spre sud și începutul unui zid perpendicular aproape de extremitatea sa vestică...”), ci o corelare a acestora cu observațiile și fragmente discontinue surprinse în rețeaua de șanțuri care se văd pe aerofotogramă așa încît dacă putem avea îndoiele cu privire la traseele precise și la dimensiunile acestora, negarea absolută a restituirilor lui Baudry care nu se regăsesc pe planul de situație, nu este mai temeinică decît acceptarea fără nici o rezervă a acelorași restituirii.

⁹⁸ A. Aricescu, *Op. cit.* p. 111—113

⁹⁹ I. I. Russu, *Apulum*. *Apulum*, 3, p. 145—159; Gr. Florescu *Apulum*, *Ibid.*, p. 162—169.

¹⁰⁰ R. Florescu, *Capidava*, București, 1964. M. Comșa în *Pontica XXI-XXII* p. 327

¹⁰¹ Cf. mai sus n. 82; cf. Exp. Bujor, MCA 6, 1957, p. 328—329. Id., SCIV 6, 955, iul—dec., 3—4 p. 572 fig. 1.

ți a așezării civile — a celui *vicus classicorum* — deși există și alternativa că, întrucît fortificația de la Murighiol servea drept bază a flotei, avea nevoie de alte dimensiuni decît o cetate de limitanei. Oricum, și aci avem de-a face cu paralelismul simplu și clar fortificație — așezare.

Așadar, comparînd situațiile analizate mai sus, apare o diferență concludentă de grad de complexitate între situațiile așezărilor corelate cu garnizoane auxiliare și cele corelate cu sediile unor legiuni. În cazul acestora din urmă se poate discrimina o pluralitate de situații complexe care analizate comparativ corespunzător, par să scoată în evidență probleme deosebit de interesante de antichități romane provinciale. Astfel în cazurile așezărilor duble de la Troesmis, Durostorum și Apulum apare clară diferența dintre *cannabae* și așezarea civilă — *vicus*¹⁰². În toate cele trei cazuri ne sînt atestate *municipia Aurelia* corelate cu vechile așezări. La Apulum este sigur că *municipium Aurelium* își datorează rangul împăratului Marcus Aurelius¹⁰³, Același lucru pare posibil și pentru *municipium Aurelium Troesmis*¹⁰⁴, ca și pentru Durostorum, deși alte păreri susținute cu argumente neperemptorii ar inclina pentru datarea înălțării în rang a localității în vremea Severilor¹⁰⁵. Cea de a doua unitate urbană de la Apulum primește de asemenea, regim de municipiu în vremea Severilor.¹⁰⁶ Nu avem informații pertinente cu privire la celelalte două localități. Opinia curentă cu privire la cele două municipii de la Apulum este că primul a căpătat acest regim satul *cannabaelor* și apoi *vicus*-ul civil.

Condițiile de descoperire a inscripțiilor nu sînt concludente din acest punct de vedere. Există argumente importante în sensul unei reconstituiri a situației exact invers: ajunge municipiu mai întîi *vicus*-ul și apoi *cannabae*-le. Cel mai important argument este acela că, ori de cîte ori ne sînt cunoscute, în alte părți, asemenea așezări duble corelate cu o garnizoană de legiune, de fapt *cannabae*-le nu primesc statut de municipiu, în schimb, vici alăturați ajung mai devreme sau mai tîrziu, la acest regim juridic. Ridicarea la rang de municipiu din vremea Severilor ar privi deci *cannabae*-le de la Apulum, ar constitui un fapt fără precedent și s-ar explica tocmai prin acel context reformativ din vremea Severilor în care se înscriu și Constitutio Antoniniana și admiterea menajurilor militarilor în castre¹⁰⁷.

În această viziune se ridică problemele regimului *cannabae*-lor, cea a factorilor care au determinat apariția lor în paralel cu așezări civile pe ace-

¹⁰² Cf. mai sus n. 63, 82, 95, precum și Al. Suceveanu. *Op. cit.* p. 62—65 și bibl. de mai sus n. 99.

¹⁰³ Cf. I. I. Russu. *Op. cit.*, loc. cit. Dar și Russu ca și Florescu (și Daicoviciu, Dacia, 7—8, p. 365 urm.) consideră că *Municipium Aurelium* era dezvoltat din *cannabae*, concluzie pentru care nu există alt temei decît descoperirea unor inscripții cu referiri la onoruri municipale din unitatea în discuție, în cartierul Partoș. De fapt nu există nici un indiciu topografic permițînd identificarea acestui *Municipium Aurelium* în teren. Din punct de vedere al informației științifice actuale despre instituțiile politice ale Daciei romane, și despre instituțiile politice ale Imperiului roman în general, este mai normal să fi căpătat rang de municipiu în vremea împăratului Marcus Aurelius așezarea civilă, nu *cannabae*.

¹⁰⁴ În afara faptului că *ordo troesmensium* trebuie să aibă aceeași valoare semantică precum *Traianenses Tropacenses* — adică să fie un nume colectiv pentru o comunitate recunoscută juridic, se mai adaugă faptul că în inscripțiile pomînd magistri din vici cunoscuți în Dobrogea ca și în inscripțiile onorifice, dedicate singular sau în nume colectiv, nu apare mențiunea unui *ordo* (*decurionum*), în sfîrșit la Troesmis este cunoscută inscripția lui C. Egnatius din Ancyra, decurio municipii, veteran de legiune, care nu poate fi datată mai tîrziu de a doua jumătate a sec. II e.n. (I.S.M., 5, 183).

¹⁰⁵ Em. Doruțiu-Boilă. *Op. cit.*

¹⁰⁶ Cf. I. I. Russu. *Op. cit.*

¹⁰⁷ J. Marquardt. *Organisation Militaire chez les Romains*, Paris, 1891 p. 307 n. 6

lași teritoriul dar cu administrație și cu amplasament teritorial diferit, aceea a existenței *cannabae*-lor pe lângă castrul auxiliar și a eventualului paralelism dintre acestea și așezările civile și în aceste teritorii. În acest sens trebuie relevată încă două observații: *cannabae*-le apar, de regulă, pe lângă castrul de legiune; apar și *cannabae* pe lângă castrul auxiliar — Castra Regina Dimum — dar cel puțin în cazul de la Castra Regina știm că acolo era cantonată o unitate de *cives romani*¹⁰⁸. A doua observație se referă la numele *cannabaelor*, pentru care nu se folosea un toponim, ci erau raportate la numele legiunii, spre deosebire de numele localităților în care erau instalate garnizoane auxiliare care-și păstrau toponimul tradițional sau căpătau unul nou, care, chiar dacă se referea la garnizoană, o făcea într-o formă colocvială nu „oficială” (c. *vicus classicorum*).

Dacă ținem seama de toate observațiile și analizele de mai sus, apare ca foarte probabil că așezările de tip *cannabae* nu apar decât pe lângă trupele de cetățeni romani. Conform dreptului roman, raporturile juridice civile ale soldaților cetățeni romani, nu au recunoaștere legală. Ele pot fi cel mult tolerate sub autoritatea unui organ de stat. Este ceea ce se întâmplă în cazul raporturilor matrimoniale și patrimoniale ale soldaților din legiuni, dar și din alte unități de cetățeni romani, și numai pentru acestea. Spre deosebire de legionari, soldații din trupele auxiliare, guvernați de dreptul peregrin, puteau contracta căsătorii cu peregrine în forme tradiționale locale, *nequiritate*. Ca atare, nu era necesară o formație specială, pusă sub autoritatea și protecția totodată, autorității militare, altfel decât erau toate așezările peregrine din zona de competență a unității. Joachim Marquardt a surprins acest aspect comparând formulele privind concedarea dreptului de căsătorie în diplomele militare ale soldaților din trupe auxiliare, în comparație cu cele ale soldaților din flotă care, deși de condiție socială inferioară, erau totuși cetățeni romani, pentru primii, formula sună: „*conubium cum uxoribus, quas tunc secum habuisse*”, iar pentru soldații flotei: „*ipsis filisque, quos susceperit ex mulieribus, quas secum concessa consuetudine vixisse probaverint*” precum și „*conubium cum iisdem quas tunc secum habuisse*”¹⁰⁹.

Iată, așadar, cum s-ar putea formula răspunsurile la două foarte importante întrebări ridicate anterior: „*Cannabae*-le sînt așezări din punct de vedere juridic tolerate sub autoritatea prefectului legiunii, în care locuiesc persoane, în general de drept roman, dependente prin raporturi de drept civil, nerecunoscute legal, dar tolerate sub garanția și autoritatea conducerii militare, de soldați romani, cetățeni cu drepturi depline”. Se înțelege dar că ele nu apar decât pe lângă legiuni sau alte unități de cetățeni romani. Pe lângă castrul auxiliar nu se dezvoltă *cannabae* ci *vici*-uri de drept peregrin, supuse și acestor autorități comandantului militar, dar în cadrul cărora raporturile de drept civil peregrin nu sînt îngădite de precaritate decurgînd din regimul juridic de tip *quiritar*. De aici și incapacitatea funciară a *cannabae*-lor de a se transforma în *municipia*. Cazul de la Apulum nu poate fi înțeles decât în contextul severian de lărgire generalizată a dreptului de cetățenie, dar și, probabil, în condițiile concrete ale localității, în care numărul de cetățeni romani nelegați prin raporturi de drept privat de soldați trebuie să fi fost precumpănitor. De altfel, în general, în judecarea tuturor acestor probleme, în afara aspectului juridic, trebuie neapărat luat în considerare și aspectul concret al faptelor discutate: condițiile locale și dinamica lor în

¹⁰⁸ V: ILS 7111=CIL XIII 1470¹⁰, ISM 1,67; Zahariaeae, Suceveanu, Dacia NS 30, nr. 48-49.

¹⁰⁹ J. Marquardt, *Op. cit.*, p. 307, n. 6 și 308 n. 2.

timp, între altele *regimul real* al solului. Așadar, trebuie să admitem că municipiile de la Noviodunum — sigur — și Aegyssus — probabil — erau singurele așezări și singure au căpătat regim de municipiu. Regim de municipiu pare să fi avut și Ibida, judecând atât după mărimea fortificației cât și după apariția fortului anex.¹¹⁰ Așa cum s-a văzut în cazul orașului Troesmis, în perioada târzie apare și tendința de rezumare la fortificațiile militare și la înlocuirea fortificațiilor urbane de zid cu altele de pământ, atunci când există un nucleu fortificat puternic de caracter militar. Mai puțin clară, aceeași situație apare și la Noviodunum. La Ibida, fortificația urbană este de departe mult mai importantă decât cea militară, și apariția ei, arată că nu avem de a face cu un simplu vicus, fie el cât de dezvoltat, așa cum se întâmplă în cazul altor castrae auxiliare târzii.

Una din trăsăturile specifice ale orașelor din Dobrogea — și chiar din Moesia Inferior în general — o constituie coexistența unităților urbane cu garnizoane fortificate. Cazurile de la Troesmis și Durostorum, discutate anterior sînt concludente. La acestea trebuie adăugate cele de la Nicopolis ad Istrum, Tropaeum Traiani și Ibida, unde pe lângă fortificația romană târzie urbană, apare și un mic fort militar. La Tropaeum este cunoscută existența timpurie a unei *vexillatio a* legiunii XI Claudia; la Nicopolis ad Istrum este posibil să se fi instalat o garnizoană după trecerea orașului în componența provinciei Moesia Inferior, la sfîrșitul sec. 2 e.n. Prin toate aceste trăsături, orașele romane din Dobrogea se deosebesc de cele din restul provinciei Moesia Inferior. Întîi-adevăr, Novae, Oescus, Sexaginta Prista, au devenit de timpuriu colonii; noile orașe instalîndu-se în locul unor garnizoane de cetățeni romani — legiuni la Oescus și Novae, flotă la Sexaginta Prista. Problema raporturilor acestor orașe cu eventuale garnizoane coexistente după dislocarea trupelor de cetățeni romani, rămîne încă de clarificat prin cercetări ulterioare.

Un aspect deosebit al problemei îl constituie, în raport de data promovării la rang de oraș, temeiurile pe care s-a produs această. Chiar dacă admitem că această promovare era determinată de gradul de romanizare a populației, două detalii: promovarea așezărilor la grad de oraș simultan, în cadrul unor adevărate promoții, și criteriul de apreciere al gradului de romanizare, rămîn de clarificat. Nivelul cronologic al primei promoții de orașe din Moesia Inferior: Oescus, Sexaginta Prista, Marcianopolis, Novae (?), (Nicopolis ad Istrum), Tropaeum Traiani, situat în vremea lui Traian și în legătură cu războaie dacice și cu organizarea noii provincii a Daciei, coincide în Dacia doar cu organizarea Coloniei Ulpia Dacica. Dacă admitem că podul dublu de pe Columna lui Traian pe care trec trupele romane în Dacia, la începutul primului război dacic (ca și de altfel după reîntoarcerea din Moesia, cum tot din zona acestui pod, pleacă expediția navală spre Moesia în toamna lui 101), este cel de la Vadin-Orlea¹¹¹, pare că se poate de probabil faptul că Oescus a jucat un rol de seamă în desfășurarea celor trei campanii ale primului război dacic, așa încît se poate admite că marele sacrificiu solemn, cu folosirea a șase altare, petrecut într-un oraș provincial, în care conăbitează cetățeni romani și pelerini în costume dacice, dar între care nu pot fi distinși *pileati* reprezentat în scena Cich, XC, XCI (R. FI

¹¹⁰ Al. S. Ștefan, *Op. cit.* n. 89 p. 104—106

¹¹¹ D. Tudor, *Les ponts romains du Bas-Danube*, Buc. 1974, p. 19—30; cu observația că datarea acestui pod în vremea campaniei lui Cornelius Fusus, nu se bazează pe nici un indiciu sau criteriu, în schimb, podul pe care trece în Dacia armata romană la începutul primului război dacic (Cich. IV, V) pe Columna lui Traian, este un pod dublu de vase, ca și cel de la Vadin — Orlea.

Pl. 2.1.4.2) nu este altceva decât ceremonia de întemeiere a Coloniei Ulpia Oescus prin înălțarea la rang a fostului Oescus Triballorum. Apare astfel probabil că toate celelalte cititorii ale lui Traian din Moesia sînt legate de epidoade ale războaielor dacice — Nicopolis as Istrum și Tropaeum Traiani de episodul Moesic — locuri ale celor două bătălii — ca și, de altfel Sexaginta Prista — locul de debarcare al lui Traian în Moesia — și probabil Novae — castrul de zid atacat de daci la trecerea Dunării din scena Cich. XXXII (R.F.I.1.2.1.2.). A doua promoție de orașe se situează în vremea lui Hadrian cînd sînt create, în Dacia municipiile Drobeta, Napoca, Romula, iar în Moesia Inferior, Cannabae-Aeliae la Durostorum și Abrittus. Pare evidentă legătura atît cu reorganizarea tripartită a provinciei, cît și cu viziunea din 123—124 în provinciile dunărene. Dar, în măsura în care arderea podului de la Drobeta presupune lupte importante acolo în vremea războaielor sarmatice din 117—118, ne putem întreba dacă nu trebuie legată tocmai astfel de evenimente de noile „întemeieri” de municipii. În sfîrșit cea de a treia promoție, din vremea lui Marcus Aurelius-Apulum, Napoca (colonia), Troemis, Durostorum — în cadrul căreia cele mai vechi date posibile sînt 168—170, par să se lege de conflictul cu costobocii. Ultima promoție din vremea Severilor și care se dovedește foarte substanțială, trebuie mai degrabă legată de politica lor de lărgire generalizată a dreptului de cetate, care-și va găsi expresia ultimă în Constitutio Antoniniana. Strînsa corelare a factorului militar cu urbanizarea, constituie un ansamblu de trăsături asemănătoare între Dacia și Dobrogea, dar care se regăsesc mai puțin în celelalte provincii, începînd chiar cu partea de vest a Moesiei Inferior. Altă trăsătură asemănătoare între cele două provincii, este aceea a teritoriilor cu auto-administrare de tip municipal, dar așezate sub autoritate militară. Fără a elimina toate lacunele, în Dobrogea pot fi amintite cel puțin două asemenea formații — Capidava (împreună cu Ulmetum) și Cius. Se poate admite, cu titlu ipotetic și provizoriu, că și alte centre militare se aflau în fruntea unor astfel de organizații — Carsium, Axiopolis, Sacidava, Hamyris-Salmorus — după cum în Dacia ne sînt cunoscute întinse zone în care nu lipsesc așezările mari și bogate dar unde nu se întîlnesc unități urbane cu regim municipal recunoscut. Dintre acestea una singură ar putea fi comparată cu o unitate dobrogeană — Regio Ansamensium a cărei paralelă ar putea fi, *mutatis mutandis* Regio Histriae¹¹².

În cadrul marilor circumscripții teritoriale — orașe sau organizații quasi-municipale, coexistența a trei tipuri de locuiri (așezări): vici de tip roman, sate indigene, dacice și villae, tot de tip roman, ridică, de asemenea, pe de o parte, problema genezei acestor forme de habitat, pe de alta aceea a corelării regimurilor juridice diferite pe care fiecare astfel de formă le presupune. Informațiile cu privire la vici indigeni, dacici, sînt încă sărace reduse la semnalarea topografică a lor. În cîteva cazuri este plauzibil să fi existat încă înainte de cucerirea romană¹¹³. În schimb, altele pare probabil că au apărut abia în cursul sec. 2 e.n.; ar fi deci o consecință a sporului demografic natural, determinînd un flux demografic favorizat de condițiile de dezvoltare pașnică asigurate de administrația romană. Formele de autoadministrare de tip municipal întîlnite în cannabe și în vici, au toate aceeași origine — *conventus civium Romanorum*. Ca atare trebuie să le atribuim o apariție

¹¹² Cf. CIL, III, 825—827; Année épigraphique, 1937, nr. 328, 329.

¹¹³ Mai ales cele cu nume indigene precum Troemis, Noviodunum, Cius, Carsium, ș.a.m.d.

spontană, determinată de înmulțirea cetățenilor romani cu regim de *consistentes* și de inserția lor în structuri economice și sociale locale stabile și durabile. Recunoscute de autoritatea romană — de obicei militară — care le concede o parte din componentele ei administrative, aceste forme pregătesc trecerea la regim municipal¹¹⁴. În Dobrogea, aceste forme au o trăsătură particulară: în mai multe vici apar pe nivel egal cetățeni romani și traci sudici¹¹⁵. În literatura de specialitate acești traci sudici — *bessi* — apar ca populații sudice deportate de romani în urma unor revolte, sau — *lai* — ca populații cu diminuții de regim sau de nivel social¹¹⁶. Asocierea lor cu cetățeni romani în cadrul unor, de fapt, *conventa civium Romanorum* face inacceptabilă o asemenea interpretare, cu atât mai mult cu cât, în aceste *conventa*, indigenii daci, despre care astăzi știm precis că erau prezenți în număr suficient de mare în aceleași zone în care ne sînt atestate amintitele *conventa*., nu apar deloc. Așadar, nu este vorba de o poziție inferioară ci, mai degrabă, de una privilegiată. Cîteva descoperiri, arheologice și epigrafice par să arunce o lumină asupra acestei probleme: mormîntul cu car de paradă de la 2 Mai¹¹⁷, garniturile de car de paradă descoperite la Izvorul Maicilor¹¹⁸ și cele două pietre de mormînt puse de tracul elenizat Attas Possei¹¹⁹ descoperite una la Dulgheru, cealaltă la Ulmetum. Primele două sînt curenți întîlnite la aristocrația tracică din sud, elenizată, deținătoare de *villae* de felul celei de la Ceatalka, lângă Stara Zagora. Attas Possei este, el însuși un astfel de trac elenizat și prezența lui la Ulmetum, unde apare asocierea caracteristică de cetățeni romani și *bessi*, pare firească.

Așadar *bessi* și *lai* din Dobrogea, indiferent de condițiile în care au fost colonizați în zonă, apar ca grupuri privilegiate, avînd conștiința unei identități socio-culturale de nivel superior, comparabilă cu aceea a cetățenilor romani, implicați poate ca și aceștia în viața militară de pe frontieră și fiind recunoscuți de autoritatea romană ca atari. Din rîndurile acestei populații mixte romano-tracice se desprind proprietarii acelor *villae* amintite mai înainte.

Situația descrisă mai sus implică întîlnirea și suprapunerea pe aceleași teritorii a trei sau patru nivele de regim juridic. La bază se află indigenii — *dacii* — din sate, populație provincială tributară, probabil cu regim de *atributti*. Condiția lor ne este concludent ilustrată de bine cunoscuta inscripție din Hora Daghei — semnificativă însăși denumirea de *Hora* = teritoriu, nu *vicus* sau eventual etnonim — care enumeră obligațiile la care acești țărani băștinași sînt supuși¹²⁰. Deasupra, cetățenii romani și *bessi* sau *lai*, avînd toți același regim de *consistentes* și fiind grupați în *conventa*, de nivel egal prin raport cu țărani daci, dar nu și din punct de vedere juridic, *stricto sensu*. În sfîrșit, tot acest sistem de drepturi, regimuri, privilegii și obligații este adesea raportabil la un teritoriu aflat în administrație militară, adică al cărui beneficiar principal ar trebui să fie, cel puțin teoretic, unitatea militară de care depinde. Nu se poate imagina o situație în

¹¹⁴ Cf. cazurile de la Troesmis și Noviodunum.

¹¹⁵ Între altele *vicus Quintionis* — cf. sus mai n. 60 Ulmetum — mai sus n. 63; *vicus Secundini* — mai sus n. 60

¹¹⁶ Cf. Al. Suceveanu, *Op. cit.* p. 44; Al. Suceveanu — Em. Zah, *Op. cit.* cf. mai sus, p. 82.

¹¹⁷ V.H. Baumann, *Op. cit.* p. 66, 87.

¹¹⁸ Id., *ibid.*, p. 87.

¹¹⁹ ISM 5: 78, 128.

¹²⁰ ISM 1: 378.

care toate aceste elemente să poată coexista, decît dacă se acceptă ca premiză faptul că, împotriva consuetudinilor ilustrate de situația din alte provincii, romanii au moștenit de la daci, în Dobrogea, o situație mult mai vagă: un teritoriu masiv împădurit, cuprinzînd și multe pășuni, în regim de devălmășie absolută, chiar fără hotare intercomunitare, congruent cu un indice demografic relativ jos și cu o tehnică agricolă de nivel scăzut. În ciuda creșterii demografice relativ rapide, defrișările relativ masive, îmbunătățiri agrotehnice, diversificarea producției, chiar în mediu rural, precum și politica de încurajare a proprietății și producției mici și mijlocii, au menținut această situație relativ avantajoasă pînă la constituirea premiselor de municipalizare — recte de urbanizare. Aceasta a făcut posibilă coexistența unor regimuri juridice aparent incompatibile, dar care afectau parcele diferite și putînd varia ca localizare în cadrul aceleiași mari circumscripții teritoriale. Aceasta crea probleme pentru fiscalizarea provinciei care, în general, se baza pe așezarea impozitelor în raport de un cadastru precis. Dar administrația financiară romană cunoștea și așezarea impozitelor în raport de produsul obținut. Este probabil că tocmai pe această cale se puteau acorda și acele privilegii cetățenilor romani — precum și *bessilor* și *lailor* asociați — absolut necesare pentru stimularea deștelinirilor și defrișărilor. În principiu, nu trebuie exclusă ideea că, spre deosebire de practica curentă, în Dobrogea romană solul a urmat regimul persoanei și nu persoana pe cel al solului.

Tot o problemă de fiscalizare ridică și exploatarea metalurgică de la Izvorul Maicilor. După cum se știe, asemenea activități erau strict controlate de stat iar solul metalifer era proprietatea fiscolei¹²¹. Din Dobrogea de Nord nu sînt cunoscute nici un fel de elemente de organizare specifică. Este probabil că, dată fiind întinderea mică a zonei metalifere și importanța redusă a exploataților, organizarea fiscală a acestei activități era acoperită de organele obișnuite.

Deținem foarte puține informații despre aspectul orașelor și al satelor de drept roman din Dobrogea. Sub ruinele vizibile de la Troesmis, datînd din epoca romană timpurie nu se disting dispozițiile arhitecturilor mai vechi. În zona extramurată, cercetările de topografie aerofotografice au omis identificarea urmelor unei rețele ordonate de străzi¹²². Tot o rețea ordonată de străzi, de tip hipodamic, a putut fi identificată și la Histria¹²³. Aceste săpături au sesizat și construcții congruente cu rețeaua, între care un important edificiu termal¹²⁴. Inscripții și *membra dissecta* de arhitectură permit să se afirme că în cetățile de pe litoral, împărații — la Histria, Antonius Pius, la Tomis, Marcus Aurelius, la Callatis (?), Antonius Pius și Marcus Aurelius — au cunoscut edificii publice monumentale. Descoperirile de altfel *membra dissecta* de arhitectură, atestă bogăția și varietatea aspectelor urbanistice ale cetăților grecești de pe litoral, chiar dacă stilul acestor elemente este de marcat de provincialism¹²⁵.

¹²¹ V.H. Baumann *Op. cit.* p. 90—92; J. Marguardt, *De l'organisation financière des villes romaines*. Paris, Thorin, 1888, p. 326.

¹²² Cf. Al. S. Stefan, *Op. cit.* II, 97.

¹²³ Id., RMM, MIA, 1974, 2, p. 39—51; *Ibid.*, 1975, 2, p. 51—62; *Ibid.*, 1976, 1, p. 43—51.

¹²⁴ Al. Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romains*. Buc. — Paris, Ed. Acad., de Boccard, 1982.

¹²⁵ Histria: ISM 1: 147, 148 — Hadrianus; 150, 151, 152 — Antoninus Pius; Tomis: ISM 2: 55 — anii 151/152 — 153/154, 64 — anii 161—169; 65 — anii 161—163; 84 anii 201: inscripția ISM 2: 55 a fost atribuită de unii cercetători Callatis-ului.

Tot *membra disiecta* de arhitectură descoperite în zidurile de incintă ale fortificației târzii de la Capidava¹²⁶ atestă și existența unor centre monumentale în cannabaele castror și satele de pe limesul dunărean. Monumente epigrafice atestă existența unor edificii publice în vici de tip roman din interiorul provinciei: un *auditorium* la Vicus Quintionis¹²⁷, *banicum* la Vicus Petra¹²⁸, și un templu al lui Iupiter Dolichenus într-o zonă de *villae*, la Valea Teilor¹²⁹. Dezvelirea *villae*-lor de la Horia și Niculițel permite să se aprecieze construcția solidă, în zidărie, prezența unor instalații și a unor dotări urmărind confortul, în sfârșit, existența unei preocupări pentru aspectul arhitectural și decorația construcțiilor, care însă se situează la un nivel rustic.

Domnia împăratului Marcus Aurelius a încheiat perioada de constituire a structurilor urbane a provinciei, dar în același timp a deschis o etapă nouă, de dezvoltare, sau poate, de maturare a acestei structuri. Această etapă nu s-a mai încheiat firesc, datorită puternicelor turburări de la sfârșitul sec. 3 e.n. care nu numai că au determinat importante schimbări în organizarea politică, socială și economică a lumii antice dar au și provocat distrugereri masive, determinând — pentru Dobrogea — ceea ce s-a numit „restaurarea constantiniană”, dar care a început încă din timpul tetrarhiei. Noua etapă este caracterizată de dezvoltarea și consolidarea așezărilor urbane, de accentuarea urbanizării unor centre secundare. Detaliul acestor procese nu poate fi circumstanțiat cunoscut datorită, pe de o parte, faptului că așezările din vremea principatului sînt, în general, acoperite de așezări uneori urbane și fortificate, alteori numai fortificate din perioada romană târzie, adesea și de așezări moderne, pe de altă parte de faptul că nu se pot discrimina stilistic *membra disiecta* de arhitectură aparținînd sec. 3 e.n. de cele datînd din secolul precedent. Două procese pot fi însă surprinse datorită mărturiilor epigrafice și arheologice. Primul este acela al apariției hotarelor intercomunitare și chiar a celor dintre proprietăți private și teritoriilor comunitare. Atestat de textele celor trei (patru) hotărnicii menționate anterior, acest proces este de fapt acela de ieșire din devălmășie. Dacă sînt luați în considerare și stîlpii de hotar cu conținutul specific al textelor lor apare clar că acest proces are un caracter complex și variații de nivel și specific de la zonă la zonă¹³⁰. Cel de al doilea proces se situează la nivelul *villae*-lor unde așa cum s-a semnalat anterior, apare o diversificare funcțional-economică și o îmbogățire a aspectelor de arhitectură și confort¹³¹.

Ca ultimă problemă pentru această perioadă o constituie regimul municipal și cel al teritoriilor rurale cu autoadministrare de tip municipal. La *Froemesis*, pentru perioada anterioară — dîrînd de la Traian la Marcus Aurelius — mărturiile epigrafice¹³² atestă existența a două *conventa civium romanorum*, unii așezați în vechea cetate getică *Froemesis*, alții grupăți în jurul nouului lagăr al Legiunii V Macedonice: *Cannabenses*. Organizarea celor din urmă este bine cunoscută pe de o parte *ordo* pe de altă un *quingenal*, doi magistri și doi edili. Începînd din vremea împăratului Marcus Aurelius, unul dintre cele două *conventa* este ridicat la rang de municipiu.

¹²⁶ Capidava, *Monografie arheologică*, vol. 1, p. 31, 47, 73.

¹²⁷ ISM 1: 324

¹²⁸ ISM 2: 222

¹²⁹ ISM 5: 245

¹³⁰ cf. mai sus n. 46

¹³¹ V.H. Bauman, *Op. cit.*, p. 71—123

¹³² ISM 5: 158

Cercetările topografice au putut scoate în evidență faptul că la Troemis există două nuclee fortificate. După felul în care inscripțiile privind cele două *conventa* se distribuie unele în „cetatea de vest”, altele în „cetatea de est”, s-a propus ipoteza că prima ar fi vechea așezare getică, refăcută în vreme romană și romană-tîrzie, iar a doua lagărul legiunii. Tot cercetările topografice au scos în evidență faptul că așezarea civilă crește în jurul primei. Ar urma că așezarea civilă este aceea care a fost înălțată la rang de municipiu și că aceasta a absorbit și organizația *cannabelor*¹³³. Noul municipiu are o organizare similară cu a *conventus*-ului din care s-a dezvoltat, dar apar și *quaestorii* și probabil, avea doi *quinquennali*.

Din teritoriile rurale cu autoadministrație sînt cunoscute trei monumente epigrafice, suprinzînd informații cu privire la regimul lor și la organele administrative: monumentul lui Iunius Quadratus de la Ulmetum¹³⁴) cel pomenind un *quinquennal* și doi *magistri* de la Noviodunum¹³⁵) și cel pomenind un *quinquennal* de la Șendreni¹³⁶). Toate trei nu pot fi precis datate, dar sînt sigur din sec. 2 e.n., iar după unele detalii paleografice, din a doua jumătate a secolului. Coroborate cu celelalte mărturi epigrafice privind regimul și autoadministrarea *vici*-lor, în care nu apar niciodată nici *quinquennali*, nici *quinquennali* asociați cu *magistri*, apare clar că la Capidava și Barboși sînt atestate circumscripții teritoriale mari, cuprinzînd mai mulți *vici*, administrate de formații, comportînd un *quinquennal*, doi *magistri* și, probabil, doi *aediles*, atunci cînd este cazul. Spre deosebire de Troemis, aceste circumscripții teritoriale au drept capitală un nucleu urban agregat în jurul unei fortificații de garnizoană așa cum apare clar la Capidava, și cum era probabil cazul și la Barboși. În linii mari se poate afirma că toate aceste teritorii ajung, în vremea domniei lui Marcus Aurelius, la acel nivel de dezvoltare urbană la care ajunseseră în etapa precedentă așezările care au căpătat rang de municipiu — Troemis și probabil și Durostorum și Tropaeum.

Prima perioadă de dezvoltare urbanistică romană se încheie prin marile migrații germane din sec. 3 e.n. În cursul acestora sînt distruse marea majoritate a *villae*-lor identificate pînă acum. Migrațiile par să fi afectat, de asemenea satele de daci, mici așezări de bordeie, lipsite total de posibilități de autoapărare. Nu avem informații despre *vici* de tip roman. Fortificațiile înșirate de-a lungul Dunării suportă și ele șocul migratorilor, cu soarte diferite, ca și orașele de altfel. Despre acestea din urmă, de exemplu, știm că Histria a fost distrusă de un cutremur, în schimb Tomis a rezistat cu succes. Ori cum, împreună cu criza internă migrațiile au făcut ca dezvoltarea provinciei să se oprească, au creat un climat de neliniște, nesiguranță și instabilitate.

3.2. Instaurarea dominatului, o dată cu tetrarhia, a însemnat pentru întreg Imperiul o modificare substanțială a regimului politic precum și a structurilor economice și sociale. În mod special pentru Dobrogea ca și pentru alte provincii ale părții orientale, o dată cu tetrarhia va avea loc o restaurare a întregii structuri urbane. Trăsătura dominantă a acestei restaurări o constituie accentul pus pe fortificarea așezărilor. Toate fortificațiile urbane sînt acum reconstruite. Toate fortificațiile militare — castru și castella —

¹³³ Cf. mai sus n. 95

¹³⁴ ISM 5: 77

¹³⁵ ISM 5: 268 — probabil anterior înălțării la rangul de municipiu.

¹³⁶ ISM 5: 296

sînt de asemenea reconstruite din temelii, cu detalii și dispoziții noi de caracter marcat defensiv.¹³⁷⁾ Mărturiile epigrafice atestă în multe cazuri inițiativa oficială și sprijinul material al acesteia pentru multe dintre noile construcții.¹³⁸⁾ Dar pentru unele apar și atestări ale efortului comunităților și chiar al modului cum acest efort era repartizat.¹³⁹⁾ În sfîrșit, în afara fortificațiilor urbane și militare apar și alte tipuri de fortificații. În primul rînd apar mult mai multe așezări fortificate decît orașe recunoscute juridic puteau fi identificate la sfîrșitul perioadei precedente.¹⁴⁰⁾ Apar chiar și sate — vici — fortificate, precum și posturi de poliție rutieră — quadriburgia — cum este cel de la Ovidiu, sau antrepozite fortificate, de felul celui de la Topraichioi.¹⁴¹⁾ În sfîrșit așezările din preajma castrelor importante, sau zonele extramurane sînt și ele apărate de valuri și șanțuri, adesea înconjurînd o arie însemnată uneori de cîteva ori mai mare decît aceea a fortificației propriu-zise, ca la Troesmis și Noviodunum.¹⁴²⁾ Este evident că o asemenea măsură generală de fortificare a așezărilor a avut drept consecință modificarea modelelor urbanistice. O trăsătură generală este accentuarea aglomerării în interiorul incintelor întărite. În timp, în cadrul acestei aglomerări se disting variații de la etapă la etapă. Săpăturile de la Tropaeum Traiani au surprins în acest sens o situație concludentă: în sec. 6 e.n. intervalul, inițial liber, este ocupat de construcții. La Histria și la Tomis este curentă în sec. 6 e.n. împărțirea caselor bogate și a edificiilor publice — terme d.e. — în mici locuințe comportînd uneori și un spațiu productiv.¹⁴³⁾

În cadrul tendinței generale de fortificare se manifestă o variație tipologică destul de largă comportînd trei tipuri principale și relativ numeroase variante. Orașele maritime, Callatis, Tomis, Histria și Argamum, situate pe peninsule sau promotorii, sînt caracterizate de fortificații care admit trasee sinuoase, descompuse în segmente de dreaptă de-a lungul coastelor, în schimb barează accesul dinspre uscat cu cîte un front continuu, drept și prevăzut cu multe turnuri: tipul pontic. În interior ca și pe limesul dunărean, cel mai frecvent tip este caracterizat de traseul poligonal al zidului de incintă, care urmărește o curbă de nivel a unei proeminențe, adăugînd construcțiilor defensive avantajele unui teren escarpat. În general, porțile sînt flancate de turnuri iar colțurile sînt de asemenea prevăzute cu bastioane. Latura cea mai expusă constituie frontul, întărit cu mai multe turnuri și bastioane, între care unul de dimensiuni deosebit de importante joacă rol de citadelă. Acest tip denumit moeso-roman comportă aproape tot atîtea variante cîte fortificații îi aparțin — Axiopolis, Troesmis-est, Dinogetia-Noviodunum, Murighioi, Enisala 1, Ibida, Ulmetum, Tropaeum — și se regăsește și în celelalte provincii tracice — Moesia Inferior și Tracia. În

¹³⁷⁾ A. Aricescu. *Op. cit.* p. 160 urm; vol. *Capidava*, vol. *Tropaeum Traiani, Cetatea* p. 63—72;

¹³⁸⁾ A. Aricescu. *Op. cit.* p. 160 urm; vol. *Capidava* p. 63—72; vol. *Tropaeum Traiani, Cetatea*, p. 47—78; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 75—92; Gh. Ștefan, *Dacia 7—8, 1937—1940*, p. 408—410 și 424; C. Scorpan, *MCA 13*, 1978 p. 189—196.

¹³⁹⁾ Em. Popescu. *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*. Buc. Ed. Acad. 1976, 3 — anii 285—292, Histria: 170 — anii 315—317, Tropaeum: 233 — anul 369, Cius: 238 — anii 337—340, Carcaliu.

¹⁴⁰⁾ De menționat — Ibida, Aegyssus, Argamum, Axiopolis.

¹⁴¹⁾ M. Zahariade, A. Opaț, *MCA 14*, 1979, p. 335—341; M. Bucovală, Gh. Papuc, *MCA 14*, 1979, p. 342—348.

¹⁴²⁾ Al. S. Ștefan, *Actes*.

¹⁴³⁾ Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 37, urm; M. Bucovală, *L'édifice romain à mosaïque de Tomi*, Muzeul de arheologie Constanța, f.d.p. 43

sfârșit al treilea tip reproduce forma generală și dispozițiile omogene și ritmice ale castrului roman, cu diferența că nu mai prezintă decât o singură poartă — nu patru — și turnurile sînt exterioare — Capidava, Troesmis-vest, probabil Sucidava — tipul dunărean. Este posibil ca Murighiol să reprezinte o combinație a ultimelor două tipuri. Filiația tipului dunărean urcă spre caestrele din sec. 3 e.n. și tipul se regăsește în Dacia sudică și în Moesia Superior. Dispozițiile accentuat defensive au avut efecte imediate asupra rețelei stradale: chiar acolo unde au persistat vechile trame — Histria, Troesmis — străzile au devenit mai înguste, locurile publice s-au împuținat — la Tropaeum Traiani d.e. forul nu a putut fi identificat, de-a lungul arterei principale —, iar accesul în cetate a fost lăsat prin o singură poartă, ceea ce a atras după sine restructurarea rețelei stradale pe baza unei singure magistrale.¹⁴⁴⁾

Aria urbană a suferit de asemenea, fluctuații. În cetățile din nord — Troesmis, Noviodunum, chiar Histria — poate fi urmărit clar un proces de restrîngere succesivă a incintei fortificate.¹⁴⁵⁾ În sud, la Tomis, Callatis, Axiopolis, poate chiar Tropaeum, apar *dublări*, largiri ale incintei prin adăugirea unui segment de zid adosat la un colț al celui vechi.¹⁴⁶⁾ S-ar părea că sînt manifestări ale aceluiași proces în condiții diferite — în nord, unde concentrarea locuirii a fost timpurie și ridicată, nevoiele de apărare impun restrîngerea frontului fortificațiilor, cu consecința firească a accentuării aglomerării. În sud, unde locuirea dispersată, în teritoriu, după vechiul model a continuat mai multă vreme, concentrarea a avut drept efect, pe lîngă aglomerare, lărgirea ariilor urbane fortificate.

Locuirea dispersată — în *vici* și *villae* — a continuat de altfel și în perioada romană tîrzie, dar cu caractere intrucîtva modificate. Astfel, din douăsprezece *vici* precizate topografic, doar două datează din această perioadă. Dintre acestea unul — cel de la Niculițel — este amplasat exact pe locul celui anterior din sec. 2—3 e.n. și apare ca deosebit de important în măsura în care cuprinde și o bazilică creștină în care sînt păstrate moaștele a patru martiri.¹⁴⁷⁾ Cel de-al doilea — de la Horia — este situat în imediata apropiere a celui anterior sec. 2—3 e.n. — și este fortificat.¹⁴⁸⁾ Au putut fi precizate de asemenea două *villae* din această perioadă, amîndouă situate într-o zonă anterior populată cu asemenea exploatari agricole — la Telița, la Pod și la Pomășita. Numărul restrîns, — două în raport cu treizeci și șapte din perioada anterioară — precum și caracterul compact și simplu al arhitecturii lor sînt congruente atît cu procesul de concentrare a locuirii în unități mari, fortificate, oferind condiții de securitate, cît și cu caracterul mai puțin monumental și mai puțin decorat al arhitecturii civile în perioada romană tîrzie.

Cercetările de pînă acum sînt departe de a epuiza potențialul arheologic al Dobrogei. Noi cercetări topografice vor duce cu siguranță la înmulțirea descoperirilor, precum și noi analize și săpături vor mări varietatea lor tipologică și vor diversifica interpretările. Chiar în stadiul parțial și extensiv în care se află acum cercetările, comparația cu etapa anterioară precum și cu situația din alte provincii permite observații interesante. Astfel, este

¹⁴⁴ Pentru tipul dunărean de castru, v. Capidava, Troesmis vest, Drobeta. *Boletín (RSF)* Pentru rețeaua cu magistrală unică v. Tropaeum, Troesmis est, Histria, Ulmetum.

¹⁴⁵ Al. Ștefan, *Actes. Al. Ștefan RMMMA — loc. cit.* 974, 2; 975, 2; 976, 1.

¹⁴⁶ Cf. mai sus n. 93

¹⁴⁷ V.H. Baumann, *Op. cit.* p. 74, id. *Peuce* 4, 1973—1975, p. 109—123. Id. *Dacia* N.S. 16, 1972 p. 189—202.

¹⁴⁸ V.H. Baumann, *Ferma*. p. 122

evident, concentrarea locuirii în mari aşezări fortificate a contribuit la omogenizarea lingvistică şi culturală a populaţiei — fenomen ilustrat din plin de dispariţia micilor *vici* indigene dacice, relativ frecvente în perioada anterioară. Această omogenizare a fost încă accentuată de adoptarea unei religii unice — creştinismul.

Aspectul cel mai caracteristic al situaţiei îl constituie însă accentuarea urbanizării în perioada romană — târzie. În adevăr, după reformele tetrarhiei şi după restaurarea constantiniană, în Dobrogea numărul aşezărilor urbane, înţelegând prin aceasta aglomerările fortificate, depăşeşte treizeci — faţă de sigur opt, probabil 10, în perioada anterioară. Nu toate sînt studiate şi cercetate fie tipologic, fie prin săpături, dar acolo unde asemenea studii există, apare clar, în ciuda aglomerării şi a absorbirii unui număr de elemente rurale, caracterul urban al acestor aşezări. Astfel la Histria apare concludentă diferenţa dintre cartierul de locuinţe mari, bogat decorate şi bogate din centrul cetăţii¹⁴⁹⁾ şi cele împărţite în *insulae* comportînd fiecare mai multe apartamente de două nivele, cuprinzînd la nivelul solului cîte două încăperi cu funcţie de spaţii de producţie, iar la nivelul superior locuinţa,¹⁵⁰⁾ aşa cum s-a putut preciza în cartierul de vest al cetăţii. La Tropaeum planul oraşului dominat de artera magistrală — aşa numita *via principalis* — de-a lungul căreia se înşiră patru bazilici creştine, atestă structura parohială şi corporatistă a oraşului cu atît mai mult cu cît s-a putut preciza că în preajma a două dintre lăcaşurile de cult se aflau locuinţe cu instalaţii meşteşugăreşti, avînd la nivelul solului spaţiile de producţie şi de valorificare a produselor.¹⁵¹⁾ Structura corporatistă şi parohială a oraşului apare şi la Tomis, cu cele cinci bazilici ale sale, dintre care una — aceea cu criptă — este evident centrul unui cartier meşteşugăresc, adăugat oraşului roman tîrziu într-o etapă mai tîrzie decît reconstrucţia lui de la sfîrşitul sec. 3 e.n.¹⁵²⁾ În sfîrşit, inscripţia *paedaturei* măcelarilor din turnul aceleiaşi corporaţii, constituie o mărturie despre felul cum sarcinile comune erau distribuite în cadrul corpului cetăţenesc şi anume tocmai prin mijlocirea corporaţiilor.¹⁵³⁾

Situaţia topografică a bazilicii de marmură — însoţită şi de un baptisteriu cu arhitectură tipică — de la Tropaeum, în comparaţie cu aceea a celorlalte bazilici, constituie o indicaţie pentru rolul şi poziţia episcopilor în oraşele Dobrogei romane tîrzii. Constituind centrul unui cartier relativ distanţat de artera magistrală, în apropierea zidului de incintă, episcopia apare ca o funcţie specifică oraşului, clar discriminată de aceea politic-administrativă. Situaţii similare se întîlnesc la Callatis şi Histria, unde există temeiuri pentru a presupune că bazilica siriană, cu palatul aferent şi — respectiv — cea tîrzie, legată de asemenea de o locuinţă cu structură complexă, constituiau tot sedii ale episcopilor locali.¹⁵⁴⁾

Arhitectura oraşelor îşi păstrează aspectul citadin. Lăsînd de o parte zidurile de incintă, a căror înălţime, ritmare cu turnuri — de mase şi forme diferite — şi porţi, constituind adevărate accente plastice, le dădeau pu-

¹⁴⁹ I. Stoian, *Histria. Monografie arheologică*, I, p. 324—350; Em. Condurachi, *Pontica* 4, 1971, pe 173—190.

¹⁵⁰ Gr. Florescu, în *Histria. Monografie arheologică*, I, p. 293—324.

¹⁵¹ Al. Barnea, *Tropaeum I*, p. 79—107.

¹⁵² N. Chelută-Georgescu, *Pontica*, 10, 1977, p. 253—260.

¹⁵³ Cf. Em. Popescu, *IGL*, 8.

¹⁵⁴ I. Barnea, *Christian art in Romania*, I, p. 134. Gr. Florescu, în *Histria I*, p. 154—

tere expresivă și prin aceasta, calitatea de adevărată emblemă a orașului, locurile publice sînt marcate de grija pentru funcționalitate urbanistică și pentru aspectul arhitectural. Astfel, rețeaua de străzi este peste tot însoțită de amenajări și instalații vizînd confortul și igiena publică: pavaje, trotuare și canalizări.¹⁵⁵) La Tropaeum magistrala este mărginită de largi portice continui.¹⁵⁶) Tipologia edificiilor însă se schimbă. Edificiul public cel mai frecvent întîlnit este bazilica creștină. Tipologia ei a fost studiată și, deși nu este lipsită de varietate, principalul tip este acela al bazilicii elenistice; doar la Tropaeum, apare una în formă de T, iar la Callatis alta de tip sirian.¹⁵⁷) Detaliile — cripte, atrii, scări monumentale, exonartexuri — decorația interioară, variația dimensiunilor, folosirea placajelor de marmoră și a picturii murale, arată că nu e vorba numai de lăcașuri strict funcționale ci și de arhitecturi reprezentative, adesea bogat articulate și decorate. Cîteva plăci și stîlpi de cancelli sugerează și detalii de amenajare a interiorului iar coloane, capiteluri, resturi și urme de bolți și arce, atestă folosire a unor forme arhitecturale noi, specifice, cum sînt arcadele pe coloane și bolțile. Alt edificiu caracteristic, este casa bogată, cu peristil central, etaj și, uneori, cu capelă particulară, ca la Histria.¹⁵⁸) În sfîrșit, la Tomis, pe faleza portului antic s-au păstrat în proporții inegale, ruinele amplelor amenajări portuare, comportînd construcții de foarte mari dimensiuni, cu mai multe nivele, adosate falezei, cuprinzînd la nivelele inferioare antrepozite boltite, iar la cele superioare, săli de adunări publice, terme, cu fațade ritmate de ordonanțe de arcade și cu interioare acoperite cu bolți largi, și finisate cu tehnici și în materiale prețioase — placaje de marmoră profilată, pavaje de mozaic policrom.¹⁵⁹)

Toate aceste trăsături, caracterizează o viață urbană puternică și vi-guroasă, în cadrul căreia apare unele trăsături medievale: fortificare masivă a așezărilor, structurarea lor pe parohii și corporații, dispariția forului ca loc și funcție publice, polarizarea vieții urbane de către autoritatea eclesias-tică — dar fără să afecteze rolul de centru economic și social al orașului. Diferențele de nivel urbanistic — de exemplu între Tropaeum și Tomis — atestă existența unei ierarhii a așezărilor și a unor interrelații complexe, clar opuse formelor de viață urbană insulară care mai supraviețuiesc în Oc-cident după marile invazii de la sfîrșitul sec. 4 e.n.¹⁶⁰) În sfîrșit, concentrarea locuirii în oraș și nu dispersarea ei în *villae* fortificate — ca de exemplu în Pannonia¹⁶¹) este o mărturie despre vigoarea economiei urbane din Dobrogea romană tîrzie, unde economia naturală, autarchică nu se va instala decît după ce marea migrație a avarilor și slavilor va mătura centrele urbane de pe Dunăre și din interior, debilitînd pe cale de consecință, și cele cîteva orașe maritime care — ca Tomis, probabil — au reușit să supraviețuiască dezas-trului.¹⁶²)

¹⁵⁵ Id., *ibid.* p. 352—357

¹⁵⁶ Al. Barnea, *loc. cit.*

¹⁵⁷ I. Barnea, *Op. cit.* p. 158, 134

¹⁵⁸ Em. Condurachi, *Op. cit.*

¹⁵⁹ M. Bucovăla, *Op. cit.*

¹⁶⁰ Lot Ferdinand, *La fin du monde antique et le début du moyen age.* Paris, Albin Mi-chel, 1968, p. 215—239.

¹⁶¹ Edith Thomas, *Römische Villen in Pannonien.* Budapest, Akadémia Kiado. 1964 p. 389—398.

¹⁶² R. Florescu, *Ghidul arheologic al Dobrogei.* Bucuresti, 1968, p. 29—30.

L'URBANISATION DE LA DOBROUDJA ROMAINE

Résumé

RADU FLORESCU

L'article, ample, a pour objet l'urbanisation de la Dobroudja pendant la période romaine, aspect important du processus de romanisation dans la zone du Bas Danube. On a en vue, tour à tour, les prémisses théoriques, les prémisses historiques et, finalement, l'urbanisation proprement dite, la Dobroudja étant parmi les dernières provinces créées, tous les mécanismes d'assimilation utilisés par l'Empire — colonisation, urbanisation, romanisation —, avaient gagné des formes fonctionnellement optimisées.

Dans ce contexte, le processus d'urbanisation dans les provinces daces apparit plutôt comme une intégration des territoires et des communautés nouvellement acquises dans leur grand système territorial, structuré en une hiérarchie de villes, en espèce l'Empire romain. Au moment de la conquête romaine, la Dobroudja était déjà entraînée dans un processus d'urbanisation ayant des traits spécifiques. Une variété relativement grande de types d'habitats, appartenant à des niveaux différents de développement constitués en un réseau pas très cohérent. Dans l'évaluation du processus d'urbanisation romaine des provinces daces, on peut accepter pour terme initial la date où l'on commence à organiser le territoire au point de vue militaire et administratif. Dans cette perspective, le commencement du processus d'urbanisation romaine dans la Dobroudja doit être fixé vers les années 100 apr. J.-C. Cette date marque pour l'ensemble de la Mésie — surtout pour la partie de la province organisée par les Romains dès les années 46 apr. J.-C. — l'échéance de l'étape de formation du réseau d'établissements urbains.

Le règne de l'empereur Marc Aurèle (Marcus Aurelius) a mis fin à la période de constitution de la structure urbaine de la province et il a ouvert en même temps la période de son développement (de sa maturation).

Une question essentielle, pour cette période, est le régime municipal et celui des territoires villageois à administration autonome de type municipal. La première période de développement urbain romain finit par les grandes migrations germaniques du IIIe siècle apr. J. C.

L'instauration du Dominat à côté des changements importants d'ordre politique, économique et social, aboutira aussi, surtout dans la Dobroudja, à la restauration de toute la structure urbaine. Maintenant le trait dominant est constitué par la fortification des établissements. L'urbanisation allait connaître à cette époque un rythme remarquable de développement. Le nombre des établissements urbains de la Dobroudja allait dépasser le nombre de 30. Ces traits caractérisent une vie urbaine intense et vigoureuse, témoignage du parachèvement de ce processus de romanisation dans la zone du Bas Danube.